

ALMA BROCKDORFF  
**ET SOGN**

7324  
1992/10

Før lyngen  
Under lyngen  
Efter lyngen



*S. Jørgensen tegning anno 1920*

*Reprograveret af H. L. Jensen 1986*

FORLAGET *Heureka* TOFTERUP

1986

ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

ET SOGN  
FØR LYNGEN  
UNDER LYNGEN  
EFTER LYNGEN

ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

**ALMA BROCKDORFF**

**ET SOGN**

**Før lyngen**

**Under lyngen**

**Efter lyngen**



FÖRLAGET *Heureka* TOFTERUP

1986

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

### FORORD.

Eggen omkring Herning blev i mange år kaldt "det mørke Jylland".

Nogle kort fremviste i sin tid en hvid plet for denne eg. Der gik rygter om, at lyngen der var så høj, at den nåede en hest til bugen; ellers vidste man ikke meget at sige om eggen og dens historie.

Præsteembederne der blev kaldt "det sidste tilflugtssted før døden".

Men sandheden om den eg er, at den – om nogen – har historie. For at belyse dette skal der her fortælles om et sogn, Blåhøj-Filskov, som i middelalderen var et selvstændigt sogn med en kirke – Østergård Kirke – men som ved tidernes ugunst måtte lægges under Sønder Omme. Først i 1877 fik sognet sin egen kirke — ja, ikke blot een kirke, men to. Efter 1682 kendes navnene på nogle af sognets beboere og dem og sognets udvikling vil vi følge og opleve hedens forvandling til givtig agerjord.

Kilderne er dels matriklerne 1682, 1684 og 1688 og kirkebogen fra 1865, desuden matriklen fra 1820.

Matrikelkortet fra slutningen af 1700 tallet er også taget til hjælp og folketællingerne, begyndende med den fra 1787.

Wibergs præstehistorie og præsteindberetningerne til biskoppen i Ribe giver gode oplysninger.

Det samme gør biskop Brorsons breve til pastor Vellejus i Sønder Omme.

Men en af de bedste kilder er pastor Kartofts bøger om det gamle Sønder Omme sogn.

Pastor Karstoft er født i Omvrå, og hans bøger beviser rigtigheden af pastor Birkedals (præst i Sønder Omme fra 1840 – 1849) ord om, at hedeboeren har historisk sans.

En anden god kilde er pastor K. Høgsbro Østergaards beretninger om Østersognet.

Hans far er født i Filskov. Også han har gennempløjet de historiske oplysninger om sognet.

Endnu i dag viser det sig, at der er historisk bevidsthed i sognet.

I Filskov har Aage Jakobsen samlet en hel dyng af fotokopier fra arkiverne. Det samme har Marius Kalhøj gjort i Hallundbæk, og i Omvrå samler Henning Sørensen oplysninger og freder om sin fader, Peder Sørensens erindringer om sognet og slægten.

En del slægtsbøger er fremkommet i de seneste år, og de har selvfølgelig givet god hjælp.

I ca. 50 år har jeg haft den glæde at omgås de tidligere hedeboeres efterkommere. Det har været og er en stor rigdom, som jeg håber at kunne øse af til glæde for sognenes beboere og til minde om min mand, Helge Nikolaj Brockdorff, sognepræst i Blåhøj – Filskov fra 1936 til 1962.

Alma Brockdorff.

### ET SOGN FØR LYNGEN.

For dem, som kendte heden, dengang den strakte sig milevidt under lyngen, uden at øjet kunne finde hvile ved et træ, er det vanskeligt at tænke sig, at landskabet engang var anderledes.

Kampen for at opdyrke heden havde i 1859 varet et århundrede og båret så få frugter, at der blev udsendt en skrivelse, hvori heden blev betragtet som et stykke natur, der ikke kunne ændres.

Forfatteren af denne skrivelse kunne man ønske en rejse tilbage i århundrederne. Han ville knibe sig i armen for at opdage, om han drømte, eller han var vågen.

I det hedesogn, som vi vil følge op igennem tiden, var der engang småskove. Et sted var der store bøge. Langs åen var der en smuk esgeskov. Og endnu var fyrren som vildtvoksende træ ikke udryddet.

Hvor ved man nu dette fra ?

Jo, i moserne har man fundet store træstammer. Egeskoven langs åen er der endnu rester af, og udenfor eseskoven har man fundet planten Rapunsel, en plante som vokser i skove. Den har overlevet lyngens tid og er bevis for tidligere forekomster

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

af skov.

En nu skovløs strækning har på gamle kort navnet "Tykningen", og så sent som i 1930-erne sagde drengene, at de skulle ned og lege i "Tykningen".

Bynavnene Filskov, Hjortlund, Raulund, Trælund og Buelund er også tegn på tidligere tiders skov.

Det var dog ikke sammenhængende skov, men små lunde med græsrigge sletter imellem. Jorden var behagelig let at arbejde med, så ind imellem græsstrækningerne, hvor kvæget fik sin føde uden det store arbejde for ejermanen, var der små agre med korn.

Sognets to vandløb var fiskerige; jagten var indbringende.

Selvfølgelig måtte mange mennesker slå sig ned på et så indsmigrende område. Derom vidner da også de mange gravhøje, der i sin tid fandtes på grænsen op til den store Sønder Omme hedeblade. Var der mange rigdomme at hente i åer og skove og på græsgange, så var der også rigdomme at hente i undergrunden. Myremalm fandtes i store mængder. Det sydlige Europa savnede jern, og hvad var da mere nærliggende end at udvinde jern af myremalmen og eksportere den. De, der forstod dette, blev rige. De byggede store gårde, de anlagde endog kirker i tilknytning til gården, og gårdmanden eller smeden (i samme person) blev kirkens præst.

Sandsynligvis er det gået sådan til med Østergård kirke, som i "Ribe Oldemor" er anført som den største tiendeyder i Jelling syssel.

Det kræver en nærmere forklaring: I længst forsvundne dage lå der i Filskov en kirke. Derom vidner notatet i "Ribe Oldemor", en fortegnelse over kirkeydelser til Ribe domkapitel 1394 — også fundet i sidste århundrede af en kirkegård. Østergården lå faktisk på et hjørne af kirkegården. Da den første Østergård nede ved åen blev revet ned i begyndelsen af det 19' århundrede og opført på ny længere borte fra åen, var al erindring om den gamle Østergård kirke borte. Ellers havde man ikke valgt at lægge den nye Østergård på kirkegården. Men ved udgravningerne fandt man gang på gang kristne begravelser.

Selv om egnen var storslået og givtig, må jernudvindingen være årsag til, at Østergården blev så stor og rig, at den har svaret egnens største tiende til "Jalyngarsyssel". (Jelling syssel).

## ET SOGN UNDER LYNGEN.

Desværre kom der andre tider. Udvindingen af jern krævede trækul. Træ havde man jo nok af, mente man, og huggede gladelig løs i lundene; men vestenvinden er en hård herre, og kom den først indenfor en lysning i skoven, skulle den snart sørge for behandling af skovbunden, så de små træer ikke kunne få fodfæste. Så skulle lyngen snart være der. Lidt lyng hist og her er jo bare kønt, så det tog man ikke så nøje. Ingen var klar over konsekvenserne af trærydningen. Man fældede og fældede, træ efter træ. Fra jernalderen og indtil 1600-tallet brændte man trækul til uds melting af myremalmen, men så var der heller ikke flere træer. I 1761 hedder det, at skovene er "ganske ophugne og øde". I stedet havde lyngen holdt sit indtog for alvor. Den ene kvadratmil efter den anden besejrede den. Ikke blot den øverste jordskorpe indtog den; men ved hjælp af den humussyre, som den udviklede, fik den sammenkittet jordlaget nedenunder til en fast og næsten uigennemtrængelig masse – al'en –. Nu skulle der kræfter til for at bryde et hul, hvori et lille træ kunne have mulighed for at slå rod.

Samtidig ændredes klimaet. Nedbøren blev mindre. I en skyggefuld skov, vil temperaturen være lavere end udenfor skoven, da solstrålerne ikke kan trænge igennem bladhænget og varme luften op.

Den vandmættede luft over skoven bliver da afkølet og afgiver noget af vandet til skoven. Nu var skoven borte, og nedbøren blev først rigeligere, efter at de mange plantager i slutningen af 1800-tallet var vokset til.

Vort sogn var nu under lyngens herredømme. Men var den en streng herre, så viste den sig også at blive en god tjener. Den tittede frem i kanten af agrene, en smuk ramme, både når den blomstrede, og når den stod grøn med gyldenris og blåklokker imellem.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Bare jorden blev rørt af og til, havde lyngen ingen mulighed for at få overtaget. Imidlertid kom der en tid, da der ikke var mennesker nok til at røre jorden.

Allerede i 1350 havde pesten bredt sig fra Nordjylland ned over halvøen. Sagnet fortæller om en karl i ét sogn og en pige i et andet sogn, som hver for sig vandrede fra sted til sted blot for at finde ét levende menneske. En dag fandt en af dem på at gå op i en af de mange kirker og ringe med kirkeklokken. På den måde fandt de hinanden.

Der, hvor de var, fik lyngen ikke herredømmet over agrene; men ellers fik den det.

Mere og mere kittede den jorden underneden sammen. Al'en blev tyk og uigennemtrængelig for træer og buske.

Kun hvor der var ler i jorden i en bakkeø, kunne bævre Aspen klare sig. Bævre Aspen kaldte man "Skaald". I udkanten af sognet var der en sådan bakkeø med "Skaald". Den blev kaldt "æ Skaaldbank". Navnet havde bidt sig så godt fast, at det blev optaget på matrikelkortet ca. 1800. Senere kom en skole til ligge i læ af bakken, og så blev det gamle navn ændret til "Skolebakken".

Agrene sprang i lyng, skoven sprang i lyng. Tilbage var de store engstrækninger omkring vandløbene. De tidligere agerdyrkere blev et høslætfolk i engene ved åerne. Held det sogn, der havde gode vandløb med vidtstrakte enge omkring. Det havde vort sogn. Derfor kom det til at bestå af en by ved åen, et par gårde ved bækken og en "enesteds gård" – en lille herregård, hvor bækken og åen mødtes.

Byen lå smukt på brinken ved åen. Storslået var udsynet over engstrækningen mod vest. Ingen anden by i omegnen havde så mange gårde som den. Derfor magtede den også at beholde sin kirke en tid. Mange af omegnens kirker blev opgivet, f.eks. Dørken kirke i Thyregod sogn, Fitting kirke i Vorbasse sogn, Farre, Ullerup og Kirkebjerg kirker.

Østergård kirke bestod derimod til efter reformationen.

Det ses af den morsomme fortælling om præsten i Filskov, som havde glemt, at det var søndag.

Evald Tang Kristensen fortæller den blandt præstehistorierne og degnehistorierne:

"Præstens hund som tekst".

"Der var en præst i Filskov engang, som også var tækkemand, for at få føden ud af det – og så var det ikke fri, at håndværket gik forud for præstegerningen. En dag, som han sådan lå oppe på huset og tækkede, ser han så mange folk strømme til kirken fra alle kanter, og det kommer ham så underligt for.

"Det skulle da ikke være søndag i dag" sagde han til sig selv, "jeg må til at have regnet efter. Lad os nu se:

På mandag lægtede vi

På tirsdag tækkede vi

På onsdag stegte vi ål

På torsdag hakkede vi kål

På fredag strøg vi simer

På lørdag bandt vi limer

jo, – så minsæl er det søndag!!"

Og nu fik han travlt med at komme ned af huset og ind til konen for at få noget at spise. Så sulten som han var, kunne han da ikke tage til kirke. Nu var hun ved at lave kål, og de var ikke helt færdige. Han tager da et stykke brød og dyster det i kålgryden, hvor fedtet svømmede ovenpå, og spiste, alt imens han sad og læste på prædikenen; det skulle nu gå i en fart. Så får han øje på et dejligt stykke flæsk, der svømmede i kanten og lægger bogen på kanten af gryden for at fiske flæsken op; men der er han så uheldig at støde til den, så den falder ned i kålen.

Nå, den bliver da også fisket op, og så hænger han den på kanten af stolen, for at fedtet kan dryppe af den; men lige som han igen far begyndt på sit måltid, kommer han i tanker om, at han jo også skal i en præstekjole og springer da hen for at hente den. Men idet han er borte, er der en hund, som kan lugte fedtet, og da bogen er godt gennemtrukket af det, sluger den denne helt og holdent.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Nu så det rent galt ud for den sølle præst: ingen prædiken havde han udstuderet, og ingenting havde han at se i, hvorfor han må tage det altsammen ud af hovedet, og da han kommer på stolen, må han tage til tekst, hvad der er vederfæredes ham selv: "Guds ord går i hundene" og holdt da en ordentlig tordenprædiken for menigheden, som han sammenlignede med hundene"

Sognepræst K. Høgsbro Østergaard, som stammer fra Østergården i Filskov, giver denne beretning følgende kommentar med på vejen: "Hvis der er en kerne af sandhed i denne fortælling, må den henlægges til tiden efter reformationen.

Præsten er gift og prædiker fra en prædikestol og forbereder sig efter en bog.

Denne fortælling kan da bekræfte antagelser af, at kirken er nedbrudt, da embedet efterhånden er blevet for fattigt, og sognet derfor er blevet henlagt under nabosognet, Sønder Omme."

Sognepræst K. Høgsbro Østergaard fortæller endnu et sagn om præsten i Filskov: "En anden fortælling i Filskov, der ikke er optaget af Evald Tang Kristensen, men fortalt mig i Filskov, handler om hans fattigdom.

Da han en søndag kom på prædikestolen, sagde han til menigheden: "Der er en ting, I ikke ved; men som jeg ved – og der er en anden ting, jeg ikke ved; men som I ved. Den ene ting er, at jeg står her med bare ben i støvlerne. Den anden: om I gode folk i Filskov vil give mig uld til et par hoser?"

Også denne historie kan henføres til tiden umiddelbart efter reformationen. Om dette tidsrum siger J. Oscar Andersen i "Forelæsninger over Danmarks Kirkehistorie". Mange kirker nedlægges, da de ikke kunne lønne præsten."

Østergård kirke blev også nedlagt – 1571 nævnes den sidste gang i en skrivelse – og nu lå sognet under lyngen uden kirke, uden præst, med en konfirmeret dreng til at undervise skolebørnene og med færre og færre mennesker til at dyrke jorden. Nogle af gårdene kommer til at ligge øde hen. Hjortlundgård, som engang var under kronen, var ikke meget mere bevendt end et husmandssted. Filskov by havde 4–5 gårde, Omvrå var en enesteds gård, og i Hallundbæk var der 2, måske 3 gårde.

Men "der vokser lyng på heden, der vokser også mænd". Bønderne lærte at indrette sig under og med lyngen.

Så lå da byen der ved åen og engen – med lyngen lejrende tæt omkring sig.

Men tro nu ikke, at lyngen fik lov at ligge der uvirksom. Nu da den var der, vidste hedens beboere at leve med den og leve godt med den.

De hentede den grønne lyng hjem i staldene til kreaturerne og opdagede, at mælken blev bedre deraf.

De sendte deres får ud i lyngen, den gav føde året rundt til fårene, så fårenes ejere kunne hente uld til deres beklædning, kød til middagsbordet og saltkarret og til skorstenenes beholdning af røgede fårelår.

Lyngen gav ly til mange bær, både sorte og røde. Det var blot at hente dem og gemme dem hen. Der var så meget benzoesyre i dem, at de let kunne holde sig.

De sorte bær sad tæt på lange ris. Revlingrisene tog man og lavede koste af. Var man flittig, kunne salget af kostene på markederne give en god skilling.

Skrællede man lyngen og det øverste lag jord af, havde man en tørv, som kunne skaffe varme til huse.

Den samme tørv brugte man om vinteren til at lægge i lag langs husmuren helt op til vinduerne. Det var deres måde at isolere på.

Dette isoleringsmateriale blev kørt på møddingen om foråret, og efter en tid var det tjenligt til gødning for kornmarkerne.

Også asken af lyngen gødede marken. Brødkorn skulle man jo have. Man udså sig en ager, hvor lyngen stod tæt. Ekstra lyng blev kørt dertil. Man satte ild til og brændte lyngen af. Den ager man havde udset sig, kunne ved hjælp af gødningskraften fra lyngasken bære korn i 3 år. Så måtte man udse sig en ny ager til brødkorn.

Store arealer med lyng var således en nødvendighed for hedens beboere – intet under, at de holdt godt fast ved deres jord.

Dette og ikke mistillid til andre var nok grunden til, at de ikke gerne så fremmede slå sig ned hos dem.

Da der nu ikke mere var mulighed for at have et selvstændigt sogn, blev de mennesker, der boede i Filskov, Omvrå og Hallundbæk, henvist til kirken i Sønder Omme.

Der findes et kirkeregnskab for dette sogn fra årene efter 1610, og der er en indberetning til professor Ole Worm fra

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

præsten Jens Nielsen i Sønder Omme 1638 – ellers ved vi kun lidt; men vi kan pejle os frem til tilværelsen for befolkningen i "Sønder Omme Østersogn" — dette var det navn, som sognet omkring Østergård kirke fik.

De store engstrækninger skaffede føden til mange stude – græs til sommeren, hø til vinteren. Høet var guld værd.

Gårdene, som var blevet fæstegårde under Sønder Ommes eneste herregård, Juellingsholm, betalte deres fæsteafgift med enghø. Opstod der stridigheder, var det ofte om retten til hø. Et par retssager herom findes fra Østersognet.

Uden hø, ingen stude, og studene var en overmåde vigtig indtægtskilde, og havde været det, i hvert fald siden 1200 tallet. Den jyske, sortbrogede stud var nemlig højt værdsat i Europa. Dens kød var meget velmagende og egnede sig godt til at salte.

Fra 1220 til 1270 var der kvægmarked i Amsterdam med mange jyske stude. I 1400-tallet meldes der om et ugentligt marked i Holland for stude.

At der var tale om et anseligt antal stude, vidner en kongelig forordning om. Den er fra Christian I tid (1457). Ifølge denne måtte studenes ejere kun drive disse til Kolding. Der måtte de udenlandske opkøbere så hente studene og betale tolden for dem. Efter 1552 måtte studene kun sælges til folk, der var staldberettigede. Det var ejeren af Juellingsholm. Han købte 2 års stude, fedede dem i 2 år og solgte dem videre sydpå. De blev opfedet af det enghø, som fæstegårdene skulle levere, så da ejeren havde solgt fæstegodset, fik han ikke mere enghø, og studedefnningen holdt op af sig selv.

Denne forordning varede til 1788, men hvem der end stod for opfedningen – studene skulle drives sydpå. I store flokke kom de – med 3–4 drivere pr. flok. En af drivervejene gik fra Viborg til Fruergård i Sønder Felding. Der solgte man hø til studene, og driverne fik natlogi. Videre gik vejen til Juellingsholm, hvor det samme gentog sig, forbi Sønder Omme kro til Grindsted, videre over Hovborg kro til Foldingbro. En anden drivning gik over Filskov og Hjortlundgård sydpå, skriver pastor J. Brus i Grene sogn.

Hvor stor handelen med stude var, kan man få et lille indblik i ved at læse om, at der i 1519 på et marked i Ribe solgtes 6.431 stude, og at der i midten af 1600-tal let udførtes 100.000 stude årlig.

Der blev drevet andet en stude nedad de midtjyske driverveje. Store flokke af får, grise og gæs gjorde livet broget for deres drivere, når de pludselig satte af i hver sin retning.

Ud fra disse betragtninger kan vi skønne om husdyrholdet på gårdene i Østersognet.

Sortbrogede stude har gået i engene. Fåreflokke med deres hyrder har opsøgt de bedste græsgange blandt lyngstrækningerne i heden, for visse græsarter kunne lyngen ikke få bugt med.

Grise, gæs og høns har holdt til i tofterne nær gårdene.

Det var alt det "tamme kræ". Hvad fandtes der så derudover?

I Hallundbæk og i Omme å var der mange slags fisk – undertiden i meget rigelige mængder gedder, ørreder, aborrer og mange småfisk så mange at vandløbene, der var isfrie, om vinteren tiltrak et stort antal ænder af mange forskellige arter. I Hjortlund sø var der mange meget store, tykke og lange ål. I heden var der harer, urfugle, agerhøns og hjejler. Undertiden kom en lille flok hjorte strejfende.

Det var dog ikke idyl altsammen. Der fandtes også ulve, ræve, ørne og høge.

1600-tallet bragte udefra alt andet end idyl.

Krig og pest grasserede i over halvdelen af århundredet. Det begyndte i 1602 med pest; fra 1627 – 1660 var der den ene krig efter den anden. I 1660 fortælles der, at "sidstforledne år" kom den store grasserende sygdom, så de fleste døde. Derom vidner også matriklen 1662, hvori mange gårde må betegnes som ubeboede.

Der er en indberetning om, hvad svenskerne tog fra Østersognet fra 1657–1660! I første omgang fra Filskov by 9 heste, 3 øxne, 70 får, 2 vogne med 4 heste for – fra Hallundbæk 6 heste og 2 vogne – fra Omvrå 3 heste. Senere plyndrede de Filskov for 67 øxne og køer. I hele Sønder Omme sogn tog soldaterne 178 heste og hopper, 451 øxne og køer, 1382 får, geder, lam og kid og desuden meget "som ikke opskrives kan af svin, gæs, høns, klæder, kobber, tin, messing og andet, der forekom".

Desuden måtte de have soldaterne indkvarterede i månedsvis og føde dem og deres heste.



## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Ole Dejgaard Pedersen, som har skrevet en bog om Sønder Omme, undrer sig over, at hedeboerne kunne have så mange husdyr; men en sammenligning med nabosognet, Grindsted, viser tilsvarende tal. Det må derfor være rigeligheden med foder fra udmarkerne både sommer og vinter, der har gjort det muligt at have flere husdyr end sognene øst på.

Det var ikke blot svenske soldater, der hærgede Jylland, det var også polske lejetropper, og de havde ry for at gå hårdere frem mod befolkningen end svenskerne.

Så slemt var det, at man flygtede ud i moradserne, hvor kun lokalt kendte folk kunne finde frem.

Det blev sagt, at polakkerne havde ulve med sig, fordi disse var duelige til at finde de skatte frem, som befolkningen havde gravet ned. Ulvene skulle polakkerne have efterladt her, da de forlod landet.

Kendsgerningerne viser, at der efter krigen 1657 – 1660 strejfedes store flokke af ulve rundt på hederne. De blev så nærgående, at bønderne i Bøvl by i Sønder Omme sogn blev enige om at sætte ild til lyngen for at fordrive ulvene.

En dag med østenvind gik bønderne ud vest for byen og antændte lyngen. Men det ikke blot fordrev ulvene – ilden tog magten fra dem og udviklede sig til en hedebrand så katastrofal, at den Sønder Omme præst ikke undlod at nævne det i sin indberetning til Ribe—biskoppen.

Nu er vestenvinden jo fremherskende, og da vinden slog om fra øst til vest, blev det først for alvor galt. Ilden fængede i mosetørven, og i lange tider var der ild i mosen i en meters dybde. Den var ikke til at slukke, så længe der var brændbar mor tilbage. Da den endelig gik ud, var der kun fint hvidt sand tilbage, hvor ilden havde raset, og det legede vestenvinden med. Den byggede bakker og dale, skabte et spændende landskab ud af den flade hede og gjorde samfærdselen utrolig vanskelig for hedeboenderne. Mindst 3 steder i Østersognet forandrede den landskabet: ved skellet mellem Østersognet og Sønder Omme, tæt ved Bøvl by, ved de gamle Omvrå gårde og vest for Filskov by.

Dette skete i matriklernes tid.

Det gamle fælleseje i landbruget skulle afløses. Hver gård skulle vide, hvilken jord der tilhørte den. Men fællesdriften af byens jord bestod endnu nogen tid.

1662, 1664, 1683 og 1688 er årstallene for matriklerne og markbogen. Fra nu af kan vi følge de personer, der ejede hedegårdene, og deres efterkommere, som i løbet af tre århundreder formåede at få frugtbar agerjord ud af lyngens land. I 1662 var der på gården i Omvrå 3 familier; gården var på 4.370 tdr. land.

I Hallundbæk var der 3 gårde.

I Filskov var der 5 gårde og Hjortlundgård; men to af gårdene var øde.

I 1664 var alle 5 gårde beboede.

Denne tilstand holdt sig uforandret til 1690, idet der i præstens indberetning nævnes, at der var 17 familier i Østersognet — 17 familier på et område på størrelse af Amager.

I matriklen 1688 står der, at Filskov havde 5 gårde, Hallundbæk 3, Omvrå 1 og Hjortlund 1. Forklaringen på de 17 familier er den, at der på hver gård i Filskov boede to familier.. Det og den allerede omtalte omstændighed, at der på gården i Omvrå boede 3 familier, giver tallet: 17 familier.

## ET SOGN – STADIGVÆK – UNDER LYNGEN.

Krig, pest og naturkatastrofer gjorde 1600-tallet hårdt for Danmark. Årene før og efter Christian I V's død 1648 var så tyngende, at kirken mente, der måtte gøres noget. Hver fredag skulle være en bods- og bededag, blev det forordnet.\* Og tyngende var situationen så sandelig også for vort Østersogn. Som før nævnt havde skiftevis pest og hærgende soldater plyndret sognet. Resultatet blev, at nogle af gårdene lå øde og ubeboede hen, da man efter enevældens indførelse 1660 begyndte at optælle, hvad der var tilbage af værdier i de enkelte sogne og ejerlav. Matriklerne i 1662 og 1664 fortæller, at halvdelen af én gård var øde, at en anden gård var øde og en tredje gård var ganske øde blot i ét lille ejerlav – Hallundbæk. Men matriklen 1688 viser alle gårde i Østersognet beboede.

Børn og svigerbørn fra de beboede gårde i 1662 har slået sig ned på de ubeboede inden 1688. Det viser ejernes navne. De

viser også, at der har været slægtskab mellem de 3 ejerlav i Østersognet. Olluff-navnet fra Omvrå findes i Filskov både 1662, 1664 og 1688, og Bertel—navnet er knyttet til både Hallundbæk og Hjortlund i de samme årstal.

I 1688 var de 5 familier, der boede i Omvrå meget nær i familie. Peder Ollufsøn og Niels Ollufsøn var oldebørn af Olluff Jørgensøn, der døde i 1627. Chr. Andersøn og Peder Andersøn var gift med oldebørn af ham, og Jens Søffrensøn var gift med et barnebarn af ham. Et andet barnebarn, Johanne, boede hjemme med sin mand, Jens Karstoft. Der var mange, mange slægtskabsbånd mellem familierne i Østersognet, så mange, at de ikke skal opregnes her. Men at vide dette har betydning for forståelsen af, hvor omfattende den begivenhed blev, som fandt sted i 1740-erne.

Der opstod strid mellem Jens Karstoft, der som søn af Jens Jensen Kars toft og Johanne i Omvrå, var i familie med det meste af Østersognet og sognets nye præst, Thomas Hansen Wellejus. Han kom til Sønder Omme i 1714 og var 25 år, da han rykkede ind i præstegården, som var ret nyopført efter en brand i 1680. Det var nu en ret ringe bolig, hedder det i en indberetning, og grunden dertil angives at være mangelen på tømmer på Vesteregnet.

Pastor Wellejus kom fra Hviding præstegård. 20 km. syd for Hviding lå Randerup, og i præstegården der hos pastor Brorson, voksede det "rare" trekløver op – de tre brødre, som skulle indskrive deres navne i Danmarks kirkehistorie, som nogle af bærerne af den pietisme, der hurtigt bredte sig.

Broder Brorson blev født i 1692, Hans Adolf Brorson i 1694. Thomas Wellejus i 1689. De tre har været næsten jævnaldrende, så Brorsons og Wellejus's venskab må nok stamme helt fra barneårene.

Der blev brug for dette venskab. Den strid, der var opstået mellem Jens Karstoft og pastor Wellejus havde sin grund i store modsætninger, åndelige såvel som materielle.

Pastor Wellejus havde sin boglærdom. Den regnede hedebonden for mindre end intet. Pastor Wellejus kom med pietismen. Det enkelte menneske måtte vågne op og lytte til og adlyde Guds ord til mennesket.

Hedebonden lyttede sig frem til Guds vilje gennem Guds handlen med slægten årti efter årti.

Pastor Wellejus havde ikke mange materielle goder. Præstegårdsjorden var "skarp" (som den kaldes i indberetningerne) Det vil sige meget lidt givtig, og dem skulle brødføde præsten, præstekonen, de tolv børn, der efterhånden kom til huse, samt pigerne og karlene i præstegården.

Jens Karstoft var, som det var vanligt i hans familie, studehandler. Flere medlemmer af familien Karstoft er nævnt som betydelige studehandlere fra Holstebroegnen ned igennem den jyske halvø. De sendte drivere afsted med studene og fulgte selv efter i deres vogne. Der berettes om deres storpralende optræden og om deres mange penge, så mange, at de havde forsvarlige jernbeslåede kister med i vognene til at opbevare pengene i.

Hjemmeføddinger var de ingenlunde. De bevægede sig hjemmefrem på de store markeder i Ribe, Tønder, Husum og Itzehoe. Der gik også rygter om, at de spillede en stor rolle i smugleriet. Herregården Juellingsholm skal have spillet en rolle her, og den lå netop ved vejen fra Jens Karstofts gård i Ørbæk til hans fødegård i Omvrå.

Det fortæller sig i historiens mørke, hvad der var grunden til, at Jens så sig gal på præsten. Men gal var han, og noget måtte der ske. En dag skulle præsten have tjeneste i annekskirken Hoven. Jens Karstoft lagde sig da i skjul ved en bæk, som præstens vogn skulle over, og affyrede så sin bøsse mod præsten. Imidlertid klikkede bøssen og det mere end én gang, og da skuddet endelig blev affyret, var pastor Wellejus så langt borte, at han ikke kunne rammes.

Pastor Wellejus' svigersøn og efterfølger, pastor Hans Jørgensen Bang, har fortalt dette i en indberetning til biskop Bloch i Ribe 1766. Denne begivenhed må have fundet sted, efter at Brorson var blevet biskop i Ribe 1741. Biskop Brorsons brev til pastor Wellejus om denne sag er nemlig bevaret, og det er dateret 3. marts 1745.

Et spændende indblik i Jens Karstofts og i Østersognets historie fra den tid er det muligt at få, dels gennem matriklerne og dels ud fra kirkebogen i Sønder Omme, som er påbegyndt 1685. Jens Karstoft har været i familie med store dele af sognet. Derfor har denne begivenhed grebet dybt ind i befolkningens tilværelse. Det er spændende at se, hvordan det hele hænger sammen som ærtehalv, og da forholdene på dette område er noget nær det samme et godt stykke op i 1900-tallet, skal der gøres rede for det her. Det kan muligvis kaste lys over forholdene i andre hedesogne og det er interessant for den nuværende\ befolkning i Østersognet. Der er ikke så få, der kan – endnu i dag – finde deres forfædre blandt disse

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

mennesker, som levede i Østersognet omkring år 1700. Martriklerne giver os navnene på gårdenes ejere og fæstere i slutningen af 1600—tallet. Markbogen af 1683 giver os også en del oplysninger; men den kilde, man kan øse mest af, er kirkebogen.

Vielser, dåb og begravelser fortæller os, at alle er i familie med alle. De fortæller os også, at der et slægtled før 1685 kun har været én familie i Omvrå og én i Hallundbæk – gårdene har været enestedsgårde – og at der i Filskov by højst har været 4 gårde. Hjortlund-gård lå engang ved åen sammen med de andre gårde, men blev flyttet ind til Hjortlund sø – den, der efter præstens indberetning i 1750-erne havde de mange store og fede ål.

Efterhånden som der kom børn på gårdene, byggede man dem større, og når børnene var vokset til og skulle til at stifte familie, byggede man et ekstra hus til gårdene. Hyggeligt har det været med storfamilierne – og nødvendigt. Man var jo pisket til at være selvhjulpne. Man måtte lære af erfaringerne, og derfor blev de ældre i slægten højt skattet. De kendte de gode gamle husråd mod både den ene og den anden sygdom, både inde i huset og ude i stalden.

Traf det sig, at alle de voksne mænd var på farten, stod kvinderne og de store drenge alene med problemerne. Drengene fik et ansvar, og de fik lært at handle, når der var fare på færde. Det er nok grunden til, at mangan en hyrdedreng er nået til tops i samfundet.

Engang blev en vestjyde spurgt, om han nu også troede, at han kunne blive forstået, når han nu kom på besøg i hovedstaden. Nåh, det vidste han nu ikke; men hvis det kneb, sa ville han gå til de store derovre, for de kunne forstå ham. De kom jo fra hans egen!

At sætte en tidligere hyrdedreng på en høj post i samfundet havde også den fordel, at han var vant til at se på alles tarv. Man hjalp hinanden, hvor han kom fra. Nabokonerne stod hinanden bi i sorg som i glæde. Skulle der klædes lig eller skulle der smykkes brud, så var nabokonerne rede. Det holdt sig til den første verdenskrig.

Tankerne gik om aftenen ved aftenbønnens tid 'fra det ene hjem til det andet, indtil man havde været raden rundt, og var der nød på færde i et hjem, så prøvede man at råde bod på det. Det holdt sig til efter den anden verdenskrig.

Naboskabets bånd var stærke. I kirkebogen giver det sig udtryk i at, foruden nære slægtninge bliver også naboer indskrevet som "testes" – vidner ved barnedåbene. Efterhånden opstod der ganske faste rammer for fadderne.

I Sønder Omme var Søren Mikkelsen Hærup præst fra 1671 til 1714. Hans første hustru – for hos rangspersoner hed konen hustru i kirkebogen – hed Dorothea, og sidst i 1600-tallet blev det skik og brug, at Dorothea, Hr. Søren var indskrevet blandt vidnerne. For det meste bar hun barnet.

Lidt senere blev det almindeligt, at herremanden på Juellingsholm, som ejede de fleste gårde, var én af vidnerne – ellers var hans "hustru" eller en af døtrene det.

Også når der var dåb i præstegården eller på Juellingsholm var der foruden familien indskrevet nogle af fæstegårdenes beboere som "testes".

Det vil altså sige, at ejere og fæstere og præsten sad sammen ved gilderne efter dåben – og der var mange dåb i Østersognet fra 1685 til 1714.

Det viser, at de sociale forhold her var helt anderledes end andre steder i landet.

Man "var" noget på de enkelte gårde, og selvfølgelig prøvede man så også at leve op til præstens og herremandens levestil. I øvrigt gav dette sig udslag i, at fæsteforholdet blev afløst i Sønder Omme sogn – hvad fæsteforholdet til Juellingsholm angår – ca. en menneskealder før andre steder i Danmark.

Østersognets forbindelse med det Sønder Omme sogn, som det var blevet lagt ind under før 1600, var nu ikke blot forbindelsen med præsten og herremanden. Ved giftermål var der knyttet stærke bånd til så godt som alle byerne, mest selvfølgelig til de nærmest liggende, Lille Brande, Mødberg og Bøvl, men også til Kirkebyen, Østerbyen, Skovsende og Hvelplund, ja helt til Ørbæk.

Derfor greb det voldsomt om sig – nærmest at betegne med en hedebrands voldsomhed – da en af sønnerne fra Omvrå, som havde giftet sig til en gård i Ørbæk, reagerede ubehersket på pastor Wellejus' udtalelser.

Ordet var jo det eneste virkemiddel, pastor Wellejus havde. 25 år gammel var han rykket ind i en præstegård, som

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

omkring 1680 var blevet opført af pastor Hans Hegelund, efter at den forrige præstegård var lagt øde ved en ildebrand. Jens Karstoft var ikke meget mere end 5 år ældre end pastor Wellejus; men at der skulle gå gny af, at to så forskellige mennesker mødtes, er ikke til at undre sig over.

Jens Karstoft var ældste søn af Jens Jensen Karstoft, der som søn af en af de ansete studehandlerfamilier havde giftet sig ind på Wrågård, en enestedgård, som indtil fornylig havde været betegnet som herregård. Det fremgår af, at ejeren af Wrågård havde ansøgt om tilladelse til at have eneret på kirkestol nr.2, lige efter den kirkestol, som var tilkendt ejeren af Juellingsholm, den herregård i sognet, som var bygget af Juelslægten.

Wrågård ejede over 4000 tdr. land. Der var flere mil fra den ene udkant af gårdens marker til den anden. Gården lå ved foden af en egeskov, som strakte sig nedover skrænten mod åen, og gården var opført i gaffelen mellem Omme å og Hallundbæks tilløb til Omme å. Der var altid meget vand i de to vandløb, så gården kunne med lethed afspærres fra land, så ingen fjende kunne komme den nær.

Wrågårds beboere var ansete folk. I 1859 over 150 år efter, at Jens Karstoft blev født, fødtes der i Sønder Omme præstegård en lille dreng, som på sine gamle dage sendte sine erindringer fra New York, hvortil han var udvandret, til folkemindesamleren Hans L. Ellekilde. Der fortæller han om de gamle adelsfolk på Wrågård.

Når den lille Jens Karstoft var med sin mor, Johanne Wrå, i kirke, så han sin mor stå ude ved familiens ligstene, to store smukke stene med navnene Oluf Jørgensen, død 1627 og Gunder Christensdatter, død 1626.

Præsten, Hr. Søren og præstekonen Dorothea Hr. Søren, har han set skifte venlige ord med sin mor. Bag sin mors skørter har han forsigtigt kigget frem og genkendt præsten og præstekonen fra lille Jacobs barnedåb.

Ja, det var andre tider. Nu kom den nye præst, Hr. Thomas her og ville fortælle ham, Jens Karstoft, der selv havde gård i Ørbæk og i mangfoldige år havde været med på studemarkederne, endda helt oppe i det tyske, hvordan man skulle leve, holde måde med mad og drikke og ikke snyde nogen – ikke engang i en ærlig studehandel.

Hvad var også sådan en præst værd? Han havde siddet og hængt over bøgerne og tabt alle sine kræfter. Og hvad forstand havde han fået af det? Ikke engang så meget, at han kunne se, hvordan hans egen forpagter handlede med præstegårdens marker og høveder.

Når Jens Karstoft var oppe i det sønderjyske med studene, havde han lyttet til de folk, der kom vesten fra, fra Ribe og sydpå. Der blev jo fortalt både det ene og det andet om præstesønnerne fra Randrup og alt det sammenrend, der var omkring dem. Og Wellejus var jo fra den kant, så det var nok det samme med ham. Men han kunne da lade være med fra stolen at sige det der om at spise og drikke for meget. Jens Karstoft var på det rene med, at det var møntet på ham. Han syntes jo også nok, at Niels Michelsen og Mouridz Jespersen fra Filskov "keg" til hinanden.

Men nu kunne han holde sig langt væk fra den præst. Der var jo bare det, at så fik han ikke noget af den gode mad til gilderne. Nu skulle der være bryllup i nabolaget, og konen hans havde som alle de andre sendt æg og et par høns og nogle brød af timset rugmel derover.

Men godt nok, Jens Karstoft ville ikke være i stue sammen med den præst. Så fik han en ide. Mens brylluppet stod i kirken, gik han hen i bryllupsgården. De kunne jo nok give ham en skefuld suppe for alt det, konen havde sendt derhen. Joh, Jens Karstoft fik en skefuld suppe, han fik to, og han fik mange, så mange, at køksen – kogekonen – blev bange for, at hun måtte af med sin særk, for det hed sig, at køksen måtte dette, hvis der ikke var mad nok til gildet.

Hun klagede sin nød til de andre koner, da de kom fra kirke, og der blev stor opstandelse, så stor, at pastor Wellejus måtte berolige dem.

Det blev der skrevet en vise om, som blev sunget i et halvt hundrede år, idet den er overleveret af lærer J. Kirkebye. Han var født i sognet og udgav ' en artikel om Sønder Omme sogn i 1874.

To af versene skal gengives her:

"Wo Køks tov te o vrie aa vraaend: +)

- Her er lidt i fad -

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Hint straks en Høn' hanier fræ æ Raaend!  
– Jens Kastowt oed aald wo Klumper av. –  
Hr. Tammes mæ hans Pivekrav,  
– Her er lidt i Fad –  
Han saat aald wo Kjællinger i Law!  
– Jens Kastowt oed aald wo Klumper av. –

+ ) Udtryk for jammer og rådvildhed.

Man siger, at naturen præger beboerne. Det gjorde heden også. St. Stensen Blicher har truffet det på kornet, når han digter: "Jyden han er stærk og sej". Jyden går ikke ind i sit hus, når han endelig er kommet ud, før han har fået "det uend gjent hen"!

Når en sag har grebet hedeboen, forfølger han den, så fornuften bliver sat ud af spillet \* Sådan gik det også Jens Karstoft. En dag lagde han sig i skjul ved en bæk, som han vidste, at pastor Wellejus skulle køre over til sin tjeneste i Hoven kirke. Pastor Wellejus' svigersøn og efterfølger i embedet, Hans Jørgensen Bang, fortæller derom i sin indberetning om sognets forhold til biskop Bloch i Ribe 1766:

Da præstens vogn kom, rettede Jens Karstoft sin bøsse mod præsten og fyrede. Bøssen klikkede. Endnu engang forsøgte han. og endnu engang klikkede bøssen. Tredie gang lykkedes det at få skuddet brændt af, men da var vognen så langt borte, at præsten ikke blev ramt.

Præsten var reddet. Men hvad med Jens Karstoft. Han havde jo syndet mod det femte bud og skulle lyses i band. Fra nu af måtte han ikke deltage i nadveren, han måtte ikke være fadder, ej heller forlover, og han måtte ikke blive viet i kirken. Hor, mord og afgudsdyrkelse førte i oldkirkens tid til udelukkelse fra menigheden.

Luther rådede i sin tid til, at revselsen for en synd skulle finde sted mand og mand imellem; men andre lutherske teologer holdt på udelukkelse fra menigheden. En mildere kurs mod synderen var ved at finde indpas, da bandsættelsen så i 1629 genindførtes.

I Chr. Vs kirkeritual af 25. juli 1685 var der nøje forskrifter for bandlysningen og for det åbenbare skrifte i kirken overfor hele menigheden, som alene kunne løse fra bandet.

Det fæmøse skud udløste en lammelse hos Jens Karstoft selv og hos hele hans familie i Østersognet. Og lammelsen blev ikke mindre, efterhånden som bestemmelserne om bandlysningen blev kendt.

De besindige hedeboere drøftede sagen med præsten. Fandtes der dog slet ingen anden udvej? Wellejus rystede på hovedet. Men han lovede at forespørge hos biskoppen i Ribe.

Den 3. marts 1745 kom da svaret fra biskoppen, Hans Adolf Brorson, som i 1741 var blevet biskop i Ribe.

" Til Hr. Wellejus i Omme!

Deres Velærværdighed har ræt derudj at iche staar det i min Magt at Dispensere i Jens Castofts aabenbare Skriftemaal, men Hand bør paa dend og ingen anden maade Offentlig for heele Meenigheden at afbede sin forargelige Synd; Og er det et aabenbare beviis paa hans u-omvendte Hjærte, at han endnu farer fort (udj) at forkaste saa mild en Refselse, for saa stor en forargelse, thi jeg er vis paa, dersom hand hafde mindste sund Kundskab om sin Elendighed og Guds retfærdige Nidkærhed imod Syndere, samt ubegribelige Naade imod den som af inderste Hiærte kiænder, angrer og fortryder deres Synder, og med knused og synderslagen Hiærte indflyer til dend for (deres) skyld saarede og knusede Frelser, da skulle Hand i Sandhed bede og tigge sin Sognepræst om, at Hand maatte have dend naade, offentlig at afbede sine synder, og annammes Til Jesu Legems og Blods Samfund. Deres Velærværdigheds omgang og forhold imod ham er ganske rætsindig, hvormed De og saa Continuerer, for at undgaae dænd ævige fordømmelse; Mens skulde det intet frugte, vil jeg vendte

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Deres giænsvar til videre Resolution anlangendes tillysning til Band, og jeg forb:

Ribe d. 3 Martij 1745."

Biskoppen kunne altså ikke hjælpe Jens Karstoft, og så måtte han gå den tunge gang fra gården i Ørbæk, hvor hidsigheden vor løbet af med ham, til præstegården i Sønder Omme og bede om at måtte stå offentlig skrifte i Kirken.

Ritualet foreskrev, at han skulle ligge på knæ i kordøren under oplæsning af det lange ritual, svare ja på, at han angrede og derefter vende sig mod menigheden og bede den om forladelse (Hele ritualet findes i bogen om Brorsons visitatsrejser og i I. Karstofts bog: Fra det nedlagte gamle Sønder Omme – Hoven pastorat).

Hele denne tildragelse har vendt op og ned på Østersognets tilværelse. Her gik man og troede, at man sorterede direkte under Vorherre. Man var jo ikke vant til at skulle rette sig efter nogen som helst. Præsten og herremanden kunne man altid snakke sig til rette med. Man kom jo sammen året rundt som gode venner.

Og nu kunne deres egen pastor Wellejus og hans ven, biskoppen i Ribe, ikke engang klare ærterne for dem. Den kolbøtte var tung at tage for dem. I en sådan situation går hedebonden helt itu. Han føler sig lille og afmægtig, undrer sig over, at han ikke er i stand til at klare situationen.

Hen på sommeren besluttede biskop Brorson sig til at holde visitats i Sønder Omme.

Mil efter mil tilbagelagde han i hestevogn ind over heden. Endelig rullede vognen ind i en lille by, en oase ved åen, omgivet af engstrækninger. Det var Sønder Omme.

Biskoppen forstod straks, at der her var grobund for forståelsen af dette hans salmevers:

Hvad skal jeg sige, når jeg går  
blandt blomsterne i enge,  
når fuglesangen sammenslår  
som tusind harpestreng.

Af pastor Wellejus fik han at vide, at foråret her på heden var en stor oplevelse. Når vinteren var ved at rinde ned i åen, flokkedes viber og bekkasiner i luften, og der var ikke én lærke men tusinde, som fyldte luften med et væld af sang. Pastor Wellejus bød sin kære gæst et bæger koldt vand. Biskoppen undrede sig over, at vandet kunne være så koldt her i augustvarmen og fik at vide, at der nær ved kirken var en kilde, som sprang med koldt vand om sommeren, medens der om vinteren kom en smule damp op fra den. Det mærkeligste ved dette vand var dog, at det bruste, når det blev skænket over i et glas vin.

Biskoppen blev meget indtaget i dette vand, bad om at få noget med tilbage til Ribe og senere få sendt nogle ankre derned.

Den 6. august 1745 mødtes biskoppen med den menighed, som kort forinden havde bivånet Jens Karstofts bod i Kirken.

Biskop Brorson skriver derom i visitatsbogen:

"Den 6. august visiterede jeg i Synder-Omme-Menighed. Sogne-Præsten Thomas Wellejus, som er en retsindig og alvorlig mand i sit Embede, catechiserede bevegelig om Selv-prøvelsens Fornødenhed og Beskaffenhed. Ungdommen svarede vel, og i meenigheden er også nogen Opvekkelse."

Joh vist. Jens Karstofts forseelse – og hans bod derfor – kunne ikke andet end vække hans store familie.

Sådan set har denne begivenhed været med til at berede jordbunden for forkyndelsen i 1800-tallet, hvor den ene fremragende præst efter den anden prægede forholdene i Sønder Omme.

## ET TIDEHVERV.

Jens Karstoft fik efter gennemførelsen af hele ritualet af 1685 igen nadverens sakramente, og sindene faldt til ro hos han

store familie.

Men det var, som om en epoke var slut nu.

To år senere – 1747 – døde hans mor, Johanne Wrå, som i tre menneskealdre havde været det samlende midtpunkt i Wrågård. Utallige gange havde pastor Hærup og efter ham pastor Wellejus måttet indskrive hendes navn som fadder til slægtens nydøbte, og hvem var hun ikke i familie med i Østersognet og det meste af Sønder Omme sogn? Når mændene på Wrågård tog bort på studehandelen, og sønnerne tilbragte meget af tiden på Fyn og Sjælland med kramkisten eller uldposen over nakken, så var det godt, at der var en viis husfrue 'derhjemme, som sørgede for, at fårene blev vasket og klippet til rette tid, og \* som havde erfaring i at vende en kalv inde i koen, når den ved kælvningen var kommet til at ligge forkert.

Johanne blev enke første gang i 1714; da var Jens Karstoft 31 år og allerede en dreven studehandler og gårdbonde.

Alt det vrøvl med præsten og al den anden modgang – det kom man over. Man kunne jo gå hjem og sætte sig ved langbordet og få sin moders revsende kommentar. Men nu var mor Johanne der ikke mere. og året efter – 1748 – var Jens Karstoft og hans kone der heller ikke mere.

En smuk begravelse fik Jens Karstoft. Hr. Thomas Wellejus, der havde fulgt hans færden i mere end en menneskealder gennem godt og ondt, udtalte, at Jens Karstoft forblev i omvendelsens orden indtil sin dødsdag.

Nu var de gamle tider i Østersognet ved at være forbi. Ikke nok med at kirkeritualet af' 1865 skulle komme og vende op og ned på tilværelsen. Nu rygtedes det, at en eller anden tysker havde fået kongen snakket for, så nu skulle den dejlige hede endevendes. Kongen havde endda beordret en herremand inde fra østeregnet til at undersøge alle sogne for at se, om der var jord, der kunne opdyrkes. Mændene kom hjem fra markederne og fortalte, at det var ganske vist. Herremanden hed Hoffmann, og en, der skulle hjælpe ham, hed Deichmann.

Nå, de skulle nu ikke have nogen hede dyrket op i Østersognet. Det skulle de nok selv bestemme. Sådan gik snakken ved langbordene. Undertiden stemte de dog tonen lidt ned, når de kom i tunkor om, at Jena Karstoft i 1745 intet kunne stille op med Chr. V's kirkeritual. Men det her – det skulle de nok klare, og de klarede det.

Rygtet gik, at Hans de Hoffmann fra Skerrildgård kom nordfra og nærmede sig Østersognet. En dag fik de at vide, at nu var han i Brande (nabosognet), og at alt, hvad han fik at vide, blev skrevet til kongen.

Så stod Østersognet for tur, troede de, men Hans de Hoffmann lagde sin rute over det andet nabosogn, Give, og sendte i året 1758 til Østersognet – Fredericias kommandant v. Bülow og general Brockdorff.

Der kom besked fra Svitzer på Juellingholm, at hans fæstere skulle huse de to herrer og vise dem rundt i sognet.

Der blev noget at snakke om på Wrågård. Johanne Wrås søn, Jakob, som nu var 68 år og hendes sønnesøn, Jens, som nu var 31 år, satte sig sammen med de to andre studehandlere, Peder Terchelsen og snakkede med Frands Hjortlund og filskoverne om dette anslag mod deres kære hede.

En eller anden foreslog, at de skulle prøve at slå en handel af med de to herrer. Det mente man dog ikke var klogt. Der skulle jo skrives til kongen, og hvad skrev de mon? Frands Hjortlund var jo kgl. Majestæts rytterbonde, og det ville han godt blive ved med at være. Så var der jo det, at der skulle springe én soldat fra hver gård, for at undgå det, stykkede man et areal jord gården og lod sønnerne få det, for havde man selv jord, skulle man ikke springe soldat.

Det var jo ikke så godt, om kongen gennem de to herrer fik nys om det, for der var ikke altid bygget huse på den jord, der var blevet udstykket.

Sa faldt talen på, hvor der var jord, der kunne dyrkes. Ja, der var da noget i Trælund og i Raulund og i Hjortlund, men den jord der lå mellem Hjortlund og Lille Brande var alt for sumpet, og den jord, der lå mellem Omvrå og Hallundbæk kunne da slet ikke opdyrkes. Den hed ikke for ingenting Vildkær. En stud kunne let gå i bløde der, så den ikke kunne redde sig selv op, og rummelhullerne derude var ligefrem uhyggelige. De var ligesom kanaler ned til nogle slugter nede i jorden. Pludselig fik én en lys ide. Vi tager de to herrer med til de to steder, så kan de da se, at her er der da ikke noget at opdyrke.

Der var også urfugle på de egne, så hede bønderne mente, d1herrer nok ville gøre store øjne, nar de sa dem. Sådan nogle så

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

de nok ikke til hverdag.

Som sagt – så gjort!

Et par dage efter det høje besøg var der bryllup i Filskov på Moustgården. Anna, Mourids Hansens datter, skulle stå brud.

De gode folk fra Omvrå var blevet budt til bryllup, og da vognene var kommet tilbage til Filskov efter vielsen i Sønder Omme kirke, sad Jakob Jensen i Omvrå og Ebbe Pedersen til bords i stuen ved siden af storstuen, godt langt fra Hr.

Thomas Wellejus. Den gode suppe med de mange klumper løste op for tungebåndene, og de forrige dages hændelser blev bragt på bane. Denne gang lykkedes det os at klare den, fortalte de og morede sig over, at de herrer havde været så optaget af urkokkene, at de absolut ville skyde én for at vise den frem derhjemme.

Da de havde rejst sig fra bordet og var ude at se på hovederne, spurgte Jacob Jensen Ebbe Pedersen: "Hvem var det, der sad inde i stuen ved os"? Jamen det var da den bette præjst, som skal' hjælpe Hr. Thomas, nu han ikke er så rask!" svarede Ebbe Pedersen.

"Den bette præjst" blev senere gift med Hr. Thomas' datter og efterfulgte Hr. Thomas i embedet.

Da han i 1766 skulle skrive indberetning om sognet til biskop Bloch i Ribe, fortalte han om denne tildragelse.

### UDSKIFTNINGEN.

Østersognet regnede nu med, at det som tilforn kunne være herre i eget hus.

Men nu kom der besked om, at hver gård skulle have grøft eller dige om den jord, som blev tillagt den. Jorden skulle ikke mere være fælleseje. Enestedsårdene i Omvrå og Hallundbæk var efterhånden blevet til landsbyerne Omvrå og Hallundbæk. Husene, der efterhånden var blevet bygget til børnene og svigerbørnene, var efterhånden blevet udvidet med udhuse, så der i stedet for én stor gård var opstået flere gårde.

Nogle af gårdene var gået over på fremmede hænder. Børnene var døde, og svigerbørnene havde giftet sig med fremmede. Båndene mellem landsbyernes beboere var dog endnu så stærke, at det bød dem imod, at der skulle til at være grænser mellem deres jord.

De trækker tiden ud, finder den ene undskyldning efter den anden: Jorden er så "skarp", at det ikke er umagen værd at udskifte den: Den vil alligevel ikke blive dyrket.– Det kan ikke lade sig gøre at grave grøfter i skellene. Begynder man at grave, afdækker man sandet, og man får en voldsom sandflugt. Endnu levede sandflugten i slutningen af 1600-tallet i manges erindring.–

At bygge diger af lyngtørvi i skellene er uoverkommeligt for de få mennesker, der bygger og bor i Østersognet.

Hvor vanskelige forhandlingerne var, har vi et vidnesbyrd om i det vers, som amtmænd Sporon i Kolding indridsede med sin diamant i vinduet i det værelse, hvor hedeboenderne endelig gav sig efter 3 dages forhandlinger. Man var da nået til 1790, og forordningen kom 29'december 1758.

"Man her i trende Dage sad

Og saae saa gjerne Hver mand glad,

Men det for os var tungt at naae

At tilfredsstille Hvers Attraae.

Dog endelig forligte man

Sig om en sluttet Delingsplan".

B.G. Sporon.

Selv om Sporon skrev dette om forhandlingerne i Vestersognet, må man regne med, at de ikke har været lettere i Østersognet.



## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Udskiftningsprotokollen viser, at der i Omvrå er 4 gårde, i Hallundbæk 5 gårde og i Filskov 8 gårde plus Hjortlundgård. Det er allerede her i 1790 vanskeligt at følge linjerne fra de familier, som ejede gårdene i 1662. Det kan dog lade sig gøre for nogle gårdes vedkommende.

Men nu begynder der at komme fart i udviklingen. Får karlen og pigen på en gård hinanden kær, er husbonden og sognefogeden forlovere ved brylluppet, og de unge "låner" et stykke jord af husbonden. Ofte låner de også et par stude og pløjer med dem lange strimler af lyngskjolden. Disse strimler lægges ovenpå hinanden, så der fremkommer en mur. Den skæres lige med en spade og kalkes. Nogle lægter lægges fra en mur til en anden, og lyng lægges over. Så har man tag over hovedet. Andre steder stampede man ler og lyng sammen og "murede" med dette materiale.

Var man uden hjælp af stude, lagde man nogle rafter fra et højere sted til et lavere og tækkede dette "hus" med lyng. Omkring disse huse begyndte man så at brække heden op.

En af de ældste fortællinger om en sådan hedens pioner har vi i Sønder Omme præstens indberetning fra 1785.

Efter omtalen af tilstanden i sognet hedder det:

"Så ved jeg ikke at lægge noget til uden om den ene Husmand Anders Michelsen i Omvrå, hvis fader satte sig ned i sin høje alderdom på en liden Plet sur Hede og efter sine Kræfter arbejdede med Spade og Rive uden hjælp af kreaturer, så længe til han fik 3 små Agre, som han efterlod til bemeldte Søn, som har ved utrættelig Flid med lige Redskab gjort et godt lidet Sted, saa han nu kan have tvende Køer og 10 å 12 Faar. Jeg tror derfor Culturen bedst kunne gaa for sig i denne skarpe Hede Egn, naar enhver Lodsejer, som haver saa vidtløftige Overdrev, vilde tage enten en hel eller halv Tønde Land under Ploven aarlig, indtil den blev bekvem til at tage mod Sæden og da bygge et Hus derpaa til at tage mod en flittig Beboer, som ville følge ovenmeldte Huusmands Exempel i at udbrede Sæden til sin og sines Underholdning.

Omme Præstegaard, den 8. Martii 1785 Bang.

Hist og her blev der altså dyrket lidt hede op, men vi skal et godt stykke ind i 1800-tallet, før det tager fart.

Det fortælles, at Hans Madsen fra Søndergården i Hallundbæk en tid efter statsbankerotten i 1813 var til marked i Borris. Der traf han nogle unge, som klagede deres til ham over de dårlige tider.

"I kan få jord hos mig" – skulle han have sagt til dem. Og jord havde han, i hundredvis af tønder, tilmed god jord, for den lyngklædte jord var af vidt forskellig beskaffenhed.

De unge huskede dette, og i 1828 fik Mads Nielsøn Duedahl fra Borris 150 td. land i fæste af Hans Madsen. Der viste sig at være mergel på marken, og året efter flyttede broderen Jens Nielsøn Duedahl ind hos Mads for at dyrke et stykke hede op, som han ligeledes havde fået i fæste af Hans Madsen; men der var hverken en bygning eller en ager på hans jord.

Mads og Jens gik med uldsækken for at tjene lidt rede penge sammen, og Mads solgte stude i Tønder og Husum. På hjemvejen købte han tønderkniplinger, men dem havde han for det meste fået solgt, inden han nåede hjem til sin Dorthea. Dorthea og Mads var gift i 15 år. 5 børn fik de i den tid. Dorthea har haft sit at se til. Foruden at passe børnene med mad og tøj, har hun måttet tage et hårdt nap med i marken, dels sammen med Mads og dels alene, når han var borte med uldsækken og på studehandel.

1842 var de nået så langt, at de kunne blive selvejere; men i 1843 døde Dorthea. Hendes yngste barn Anton, var dengang 4 år.

Ham skal vi træffe senere.

Et andet eksempel viser, at det ved flid og nøjsomhed var muligt for en mand at skabe en fremtid for sin børneflokk ved at opdyrke hede.

Ud fra historien omkring "Lykkehåb", en gård i Trælund, Omvrå, som stod færdig inden Dalgas og Hedeselskabet kom til i 1866, kan vi få et billede af den tids hedeopdyrkere.

En pige ud af sognefogedslægten i Østerby, Sønder Omme sogn, stod efter 2 års ægteskab tilbage som enke med en lille dreng. Hun blev gift med Otto Jensen fra Østerholm i Brande sogn. De slog sig 1843 ned på ejendommen Mallehøje på grænsen ind til vort Østersogn.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Otto Jensen Østerholm var om vinteren lærer.

Om sommeren eksperimenterede han med opdyrkning af heden, grøftegravning og plantning. Han fortæller selv i en skrivelse, opbevaret på Mallehøje, at der blev smilet højlydt ad hans forsøg de første 10 år. Derefter tog naboerne ved lære af ham.

Børneflokket voksede efterhånden til 6. Og tid efter anden tog Otto Jensen fat på nye opdyrkningsopgaver for at sikre Børnenes fremtid. To somre arbejdede han således i vort Østersogn for at grundlægge gården "Lykkehåb". I den tid gik han der alene. De næste to somre var datteren Sine med. Det var meningen, at sønnen Jens Kolstrup skulle have "Lykkehåb"; men da datteren, Anne Marie fandt en ægtefælle, Anders Jesper Jensen, fra Øster Aast i Lindeballe sogn, hvor hendes fader var blevet antaget som vinterlærer, fik hun gården.

Jens Kolstrup, som nok har anet, hvor det bar hen, havde købt sig 170 tdr. land hede i Omvrås sydmark, og nu fik han og faderen travlt med at opdyrke heden der og bygge gården "Virkelyst".

I løbet af 30 år nåede Otto Jensen Østerholm og hustruen Ane Marie Pedersdatter at få skabt til hver af de seks børn: En grundmuret gård med 4 længer og med en besætning, bestående af 1 spand heste, en halv snes kreaturer og nogle får. At der også blev tid til andet end hedeopdyrkning, vidner en samling digte fra Otto Jensen Østerholms hånd om. Det mest kendte er nok det digt, der er skrevet til grundstensnedlæggelsen til Blaaehøj kirke, den 22'marts 1877. Et halvt hundrede digte er bevaret; men dertil kommer digtene til begravelse. Det var blevet skik, at dette hans digt til den afdøde skulle hæftes på kisten, og den skik var blevet så indgroet, at da Otto Jensen Østerholm døde 1881, spekulerede naboens lille pige, Larsine, på, hvordan folk nu skulle blive begravet, for nu var der jo ingen til at skrive digtet.

Det kunne altså lade sig gøre at skabe en levevej for sig selv og børnene dengang.

I aviserne gjorde man da også opmærksom på dette, og de mange, der emigrerede til Canada i årene efter 1864 blev gjort bekendt med, at det var sikrere for dem og lige så let at skabe sig en fremtid ved at dyrke hede op som ved at forsøge sig i det fremmede.

Kort efter udskiftningen i 1790 var der folketælling. Denne viser, at der i 1801 var 119 personer i Østersognet. Ved folketællingen i 1850 var der godt dobbelt så mange, nemlig 243 personer. Der har altså været ikke så få, der i dette halve århundrede har skabt sig en levevej ved at brække sur hede op.

Hvordan var de, disse mennesker, som gjorde Danmark større, dels ved at forøge det opdyrkede område og dels ved at fostre mænd, der skulle bære Danmarks navn frem.

I Amerika hed det sig, at førende personligheder var begyndt som avisdrengene.

I Danmark hed det sig, at de begyndte som hjorddreng på heden.

Direkte udsagn der om, har vi først fra Birkedals tid (1840-1849). Men indirekte har vi et par kilder.

Vi ved lidt om de præster, hvis forkyndelse prægede Østersognet.

Hans Jørgensen Bang har vi lært at kende gennem de indberetninger han flere gange sendte til biskoppen i Ribe og gennem Brorsons visitatsbog. Der hedder det i 1762: "Bang er ustraffelig i lærdom og levned, holdt en smuk katekisation". Pastor Bang havde som husets kapellan forelsket sig i en af pastor Wellejus' døtre. Derved fik han to præster og en degn som svogre, idet én af Wellejus' sønner var blevet Præst i Besser, en anden præst i Nebsager - Bjerre og en tredje degn i Grindsted.

Præsten i Nebsager døde ung fra en lille søn. Denne kom hjem til præstegården i Sønder Omme, fulgte i faderens fodspor og overtog i 1794 præsteembedet i Sønder Omme. I 20 år bestred han dette embede og tog sig foruden af sognet også af amtet, idet han blev amtsprovst.

Hans Thorning Wellejus, som han hed, var en dygtig embedsmand. Sin største bedrift øvede han imidlertid i 1814, da der udbrød tyfus i landsbyen Bøvl. Den ene begravelse efter den anden måtte han forrette. Efterhånden blev egnens folk bange for at komme landsbyen nær. Præsten red da derud med mad og medicin til de syge. En dag gik hans pibe ud, medens han var der. Han udbrød da: "Nu har jeg det". Og han havde det. 14 dage efter døde han.

Et sådant eksempel satte sit præg på et sogn. Mange drengebørn blev opkaldt efter ham, og endnu den dag i dag lever

navnet Hans Thorning i Østersognet.

I nøjagtig et århundrede boede familien Wellejus i Sønder Omme præstegård – fra 1714 – 1814.

Selvfølgelig har en sådan præstefamilie tilført sognet noget særligt; men i store træk har Østersognet nok haft meget tilfælles med nabosognene. Vi er i den heldige situation at vide noget om befolkningen i Thyregod sogn fra den tid Grundtvig opholdt sig der fra 1792 – 1798. Han skulle af præsten – den kloge Laurits Feid — forberedes til mesterlektionen i Århus lærde skole.

Da der fra Thyregod sogns yderste grænse og til vort Østersogns yderste grænse næppe er mere end 1 mil i luftlinje, er det sandsynligt, at befolkningen i de to sogne har mange fællestræk.

Grundtvig kom meget ud blandt bønderne sammen med pastor Laurits Feid, og fra ham ved vi ikke så lidt om hede bøndernes væren i 1790-erne. Han hørte dem synge, både solo og fællessang. Han hørte dem fortælle sagn og historier, isprængt gamle ordsprog og fyndord. Lunet spillede på en måde, som kun den, der har kendt hede bønderne godt, kan fatte, og oftest var der et dybere sigte med fortællingen.

Disse mennesker og naturen på heden gjorde ham "tidlig fortrolig med alvor og stilhed, såvel i den ydre natur som i sjælens tankeliv".

At hede bønderne bliver betegnet som vågne og kærnefulde, er nok overraskende for mange i dag – Det er den kendsgerning nok også, at Grundtvig – læsehesten – gik til "Sejrups landsby i Thyregod sogn, for hos én af bønderne der at låne Holbergs "Niels Kliim", som Ikke' fahdte5-i Laurits-' Feids ellers så righoldige bibliotek.

Mange forestiller sig sikkert, at hede bønderne på den tid hverken kunne læse eller skrive, endmindre, at de ejede bøger, som end ikke præsten havde.

En ting mere blev Grundtvig var ude hos bønderne: Deres gammeldags fromhed, som var levende og ægte uden påtaget væsen og sure miner. Når de på alle veje strømmede til kirken, var der endda en højtidelig munterhed i deres ansigter; men i kirken var der dyb andagt og fuldtonende sang efter Kingos salmebog.

Et salmevers har præget sig så meget i Grundtvigs sind, at han mange år senere mindedes det. Det er verset: "Guds godhed vil vi prise", som blev sunget ved nytårstide.

Et kriterium for, at der er lighed mellem Thyregod sogn og Østersognet kan vi finde i, at dette salmevers fra gammel tid blev sunget i Filskov kro hos Østergaard-slægten ved nytår.

En ting mere lagde Grundtvig mærke til. Det var sognefolkenes "mange gode gerninger mod syge og trængende". I "Søndagsbogen" fortæller han, at det ligefrem blev til et ordsprog, at hvad der gives bort i Jesu navn, det gør ingen fattig. Det ordsprog lever endnu i Østersognet.

Som sagt kom folk ad hver en vej og sti om søndagen til kirken.

Der skulle én af sted fra hvert hjem hver søndag. Efter gudstjenesten var der nemlig kirkestævne udenfor kirkedøren. Der blev de nye love og bekendtgørelser læst op, og havde man end ikke megen lyst til at rette sig efter dem, så var det jo da praktisk nok at vide, hvordan de lød.

Der var således altid nogen at prædike for. Men i tiåret efter 1840 blev der mange at prædike for i Sønder Omme kirke. 1840 kom der nemlig en ny præst. Han kom fra Ringkøbing. Da vognen kørte ind over hederne og til sidst standsede ved den alt andet end anselige Sønder Omme præstegård, var humøret ikke højt. Præsten var Vilhelm Birkedal. Hans letbevægelige sind og hans indtrængende veltalenhed fik folk til at vandre langvejs fra over de store hedesletter til Sønder Omme kirke.

Kirken blev fyldt; men Birkedal var ved at fortvivle over, at han aldrig kunne øjne den mindste bevægelse i deres ansigter, hvor inderligt har end talte til dem. Og inderligt talte han – om synd og nåde – som vi endnu kan læse om i de Sønder Omme-prædikener, vi har bevaret fra hans hånd.

Efter nogle år blev han syg, som det går så mange af dem, der kommer til heden fra andre egne af landet. Enten det nu er landmænd, som vil dyrke heden op og "forspiser" sig på den store spændende opgave, eller det er embedsmænd, som vil lave om på sæder og skikke, om det end kun er i mindre målestok.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Det bør man nok lade være med også i dag, for selv om lyngen er borte og flotte biler har afløst studekøretøjerne, er hedeboendernes sind det samme. Alt skal være som før – bortset fra landbruget. Prøv at sætte en ny døbefont ind i kirken eller at hænge et forhæng op for at undgå, at menigheden kan se messehagelen blive lagt over præstens skulder. Så strejker kirkegængerne og se blot, hvornår den strejke hører op.

Birkedal skrev sig ud af sin krise, endda så godt, at Grundtvig bemærkede hans gode pen. Han stiftede Jernbanekonventet, begyndte at arbejde for Ydre Mission, og så fik han travlt med at bygge præstegården om, da provsten forlangte det. Præstegården var 200 år gammel, da Birkedal kom til Sønder Omme.

Meget så den ikke ud af, så de unge præstefolk blev i første omgang skuffede. Men så begyndte historien at tale til dem ud fra de mange rum og de mange tilbygninger.

Liv blev der også i rummene. En lille ny verdensborger så lyset hvert eneste år, og engang da Birkedal lod en ven kigge ind til de sovende børn, bemærkede han, at Gud nok gav dem føden for disse smås skyld.

For føden kneb det med. Forpagteren blev ud til bens, så Birkedal overtog avlingen med en avlskarls hjælp.

Den største indtægt fik han af høet i de store engdrag; men det kunne slå fejl, som engang, da åen var gået over sine bredder, og høstakkene flød rundt i vandet. Avlskarlen har nok været klar over, hvor katastrofält dette var, men Birkedal viste det glædestrålende til sin ven pastor Biædel, der residerede i nabosognet, Brande, med et udbrud om, hvor smukt dette syn var.

At skulle bygge ny præstegård under disse omstændigheder var sådan set en uoverskuelig opgave. Nødvendig var det imidlertid. En dag, Birkedal sad ved sit skrivebord, landede avlskarlens træsko på dette. Han havde været oppe på loftet for at hente korn og var gået gennem brædderne.

Men – når nøden er størst, er hjælpen nærmest. Hjælpen kom fra Ole Peter Holm Larsen, også kaldet Peter Larsen Skræppenborg. Han havde været taler ved de gudelige. forsamlinger og var blevet straffet derfor. Gården på Fyn havde han solgt og var flyttet til Dons ved Kolding.

Om søndagen spændte han ofte sine hvide heste for sin vogn, fyldte den med venner og bekendte – og kørte til Sønder Omme for at gå i kirke hos Birkedal. Denne skriver, at der blev glæde i Sønder Omme, når man i det fjerne kunne øjne de hvide heste.

Peder Larsen Skræppenborg tog affære, da han hørte, at Birkedal skulle rejse ny præstebolig. Han kom med tømmer, med murere og med fortæring til disse. Grisene fra den fede jord ved Kolding havde et godt lag sul, og skinker med et lag flæsk på 2 tommers tykkelse kom med til Sønder Omme.

Flæsk var en mangelvare hos hedeboenderne. Det blev der sparet på. Der skulle stor kærlighed til, for at hedebonden skulle give flæsk fra sig, så da en hedebonde så Peter Larsen Skræppenborg komme med skinkerne, udbrød han: "To tommer fedt" – "det kan man kalde kærlighed"!

Birkedal har selv fortalt dette i sin levnedbeskrivelse. Han var ikke uden lune, men der var ofte kun mulighed for at udfølge den, når en kollega kom på besøg.

Da genlød huset af Birkedals glade latter, som en af husets piger har fortalt.

Nyt bragte Birkedal med sig. For første gang lærte hedeboenderne nu at synge fædrelandssange. Birkedal indførte også at holde bibellæsninger i skolerne. Det var til stor glæde for Østersognet; thi nogle steder i Østersognet havde de 2 mil til kirken i Sønder Omme, og gamle mennesker og unge koner med små børn kunne vanskeligt klare de store afstande.

Efter 6 års forløb – 6 lange år, hvor Birkedal følte sig syg og egentlig kun lavede op, når han stod på prædikestolen – begyndte han at se virkningerne af sin forkyndelse. Nu kunne det let være gået ham som så mange andre embeds-mænd på heden. De mange ægte og stærke beviser på hengivenhed fra befolkningens side er stærke bånd, som vanskeligt rives over.

Det siges da også, at det var fru Birkedal, som søgte embedet i Ryslinge på Fyn for Birkedal.

Sandt eller ikke sandt! I 1849 blev Birkedal udnævnt til sognepræst i Ryslinge; men da havde tyskerne spærret vejen for ham til Fyn.

Han måtte tage hen til sin gode ven, pastor Fog i Skjold ved Horsens og i nattens mulm og mørke roes over til Fyn,

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

medens hans kone og de mange små børn måtte blive i præstegården, der havde indkvartering af tyske soldater. Birkedals afskedsprædiken, som blev trykt, viser hans helt specielle måde at prædike på og viser hans nære tilknytning til de hedeboender, han nu i et decennium havde færdedes iblandt og var kommet til at holde af og respektere for deres særpræg. I Østersognet satte han sig blivende spor. Der var nu ca. 40 familier der. Halvdelen af de 40 familiefædre var i deres bedste alder fra 40 – 60 år. Når man har kendt mange af deres børnebørn, og af dem hørt om den generation, må man undre sig over, at der var så mange personligheder blandt dem. Hedens opdragelse af dem har gjort sit og forkyndelsen sit. Birkedal har i sin levnedsskildring "En livsførelse" kaldt hedebonden "en fribåren mand". Efter de første trange år i Sønder Omme lærte Birkedal sig at lytte til ham og finde frem til hans særegne livsstil. Lidt af det fornemmer vi i digtet: "Hedebonden".

"Historisk" først jeg kalder  
hin hedens bondemand,  
fra slægtens gamle alder  
sin skik han regne kan,  
han lod ej kæden briste,  
som søn til fader bandt,  
den første og den sidste  
ligne hverandre grant.

Her slægts traditionen  
går gennem ben og marv;  
fra manden og fra konen  
den går til børn i arv,  
det nye har umage  
at bryde sig en gang;  
gammelt fra gamle dage  
nyder kun hæders — rang.

Birkedal glemte ikke sin hedebonde for Fyns lyksaligheder. Gang på gang besøgte han sine gamle venner, og da hans efterfølger, pastor Johan Peter Bøttinger i 1858 blev forflyttet, fik han sin gode ven pastor Edvard Rambusch til at søge kaldet i Sønder Omme.

I 17 år prædikede pastor Rambusch fra prædikestolen i Sønder Omme kirke. Denne mand, hvis aner var ene officerer, havde en evne til at trænge ind til hedeboendernes samvittighed.

Afholdt blev han, og da en af hedeboenderne blev spurgt om grunden til, at de så gerne hørte ham, lød svaret: "Jow, for han ka' swirp' wos" !

Dertil kom, at han havde en kone, som spillede klaver og sang, så konfirmanderne aldrig glemte det.

I.C. Christensen nævner dette i sine erindringer. Som dreng færdedes han, der senere blev kultusminister, ofte i præstegården hos pastor Rambusch\* sønner. En af disse præstesønner, Frode, som er født i 1859, fik en virksomhed i New York. Hans breve til folkemindesamlingen på Amager giver os mange enkeltheder om egnen i tiden indtil 1871. Også om Østersognet fortæller han. Af gamle mennesker hørte han om de gamle adelsfolk på Wrågård, som måtte lide den tort at blive flyttet fra deres hvilested under kirkegulvet til en grav ude på kirkegården, fordi en præst en dag gik igennem kirkegulvet.

Frode Rambusch fortæller også, at der på grænsen mellem Omvrå og Hallundbæk marker lå en høj bakke, som kaldtes

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Blåhøj. Den højbakke har lærer Kirckeby også fortalt om. Han mente, den lå i vandskellet, men fortæller intet videre om den.

Det gør Frode Rambusch imidlertid. Han fortæller, at egnens beboere ikke vovede at gå over højen ved nattetide. De stødte nemlig på et stort hus oppe på højen. For at give sin fortælling mere vægt, nævner han, at en god og intelligent mand fra Give havde gjort den samme erfaring.

Den gode og intelligente mand var Otto Jensen Østerholm, som vi før har mødt. I Frode Rambusch's brev i folkemindesamlingen står der nemlig, at det var den mand, som skrev en salme til grundstensnedlæggelsen til Blåhøj kirke i 1877, og det var netop Otto Jensen Østerholm.

Hvilken betydning kan højbakken Blåhøj have haft i fordums dage? At den har været bauehøj, er nok givet. Fra toppen af den har man kunnet se Swollibjerg i vest i Sønder Omme sogn og Balders høj i øst i Lindeballe sogn. Ved at tænde blus på højene har man kunnet få en besked hurtigt frem til nabosognene, f.eks. om krig.

Men Swollibjerg og Balders høj og Tyrns høj i Thyregod har haft andre funktioner. De har været helligdomme i førkristen tid. Har højbakken Blåhøj også været en helligdom?

I folkemindesamlingen findes der et notat om, at navnet Omme har været brugt i Sverige ved Mälaren om en førkristen helligdom uden gudehov, altså under åben himmel.

Oftentimes man gisnet om betydningen af navnet Omme. Evald Tang Kristensen nævner noget derom: "En mand i Skarrild havde en søster på Juellingsholm. Når han sendte hilsen til hende, skulle han have sagt: Hils min søster omme på Juellingsholm".

Forklaringen om Omme-navnet som navnet på en helligdom – sådan som det er tilfældet i Sverige – lyder mere sandsynlig, idet de nærliggende højdepunkter alle har navne, der indikerer, at de har været helligdomme. Wrågård, som ligger lige i nærheden af højbakken, er da kommet til hedde Ommewrågård, og byen, som ligger syd for bakken, er kommet til at hedde Sønder Omme.

Inden Rambusch forlod Sønder Omme præstekald i 1871, skulle der imidlertid fremkomme planer om at bygge en helligdom på højbakken Blåhøj.

Fra Raulund og Hallundbæk havde man nu i en menneskealder stridt sig frem over heden til Sønder Omme kirke søndag efter Søndag 2 mil ud og 2 mil hjem – og på fastende hjerte, når man ønskede at deltage i altergangen.

Intet under, at man sagde: "De Hallundbæk koel smager godt o æ sønda"!

Men for gamle folk og unge koner med små børn var det for lang en vandring, og i et af Rambusch' sidste år i Sønder Omme udbrød en ung kone fra Raulund, Caroline Sandahl, ved kirkestævnet efter gudstjenesten: "Kan vi da ikke få en kirke i Østersognet?"

Man vidste fra Birkedals besøg, at det var muligt at bygge kirker.

Nazarethkirken i Ryslinge var endda blevet rejst af rejst af Birkedals menighed alene, dengang Birkedal fik sin afsked.

Rambusch tog derfor straks tanken op og forelagde den for sin provst, Jens Vahl i Øster Snede. Provst Vahl var ivrig for evangeliets udbredelse blandt hedningerne, så det var jo vanskeligt for ham at modsætte sig arbejdet for en kirke i hans eget provsti. Han fik en indsamling sat i gang – ud over landet – og efterhånden fik han udvirket, at staten ville give lige så meget som det, der blev indsamlet privat.

Det gik småt med indsamling, så der blev tid til at diskutere, hvor den nye kirke skulle ligge.

I 1866 havde man ved udgravninger til den nye Østergård fundet den gamle kirkegård, og naturligt nok ønskede Filskov kirken.

Omvrå og Hallundbæk ønskede lige så naturligt at få kirken bygget nærmere deres byer, idet de havde deri længste vej til kirken i Sønder Omme.

Synspunkterne stod stejlt mod hinanden. Det blev derfor foreslået, at kirken skulle ligge ved "Egebjerg" – midt mellem de 3 byer; men det er jo ikke lige sagen at lægge kirken langt fra byerne, og skolelæreren Henrik Pedersen i Filskov, som var gift med Karen fra Smedegården, foreslog derfor, at der blev bygget to kirker.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Der blev nedsat et udvalg på 6 mand, og de blev indkaldt til at møde på Moustgården i Filskov – men ingen myndighed ville på det møde høre tale om, at de måtte få – to – kirker.

Mødet trak ud, og det blev mørkt, inden det var forbi.

Mads Duedahls søn, Anton, som vi har truffet som fireårig ved sin mors begravelse, havde nu skabt sig en god gård i Raulund, og levende optaget af Birkedals og Rambusch' forkyndelse, som han og hans kone var, var han selvskrevet til at være med ved dette møde. Hans søn, Andreas, fortæller, at da han kørte hjem fra mødet, væltede hans vogn, da han skulle køre over vadestedet ved Omme å, og han brækkede en arm, så det blev sent, før han nåede Raulund.

Jyden er jo imidlertid stærk og sej, og da intet andet nyttede, tog tre mænd i Omvrå sig for at rejse over til kultusministeren for at tale deres sag.

Det var Niels Møller på den ældste gård i Omvrå og Anders Jesper Jensen, Otto Jensen Østerholms svigersøn på Lykkehåb og Søren Jensen, som var gift med Mette, Jens Christensen Utofts datter.

Jens Christensen Utoft havde én af de 4 gamle gårde i Omvrå. Gården brændte i 1854, og da meget af den udskiftede jord lå ved højbakken Blåhøj, besluttede han sig til at flytte gården derover og udstykke den jord, der lå ude i vest. Da han døde, overtog svigersønnen Søren Jensen, gården, matrikel nr. 2 a, – Søren Jensen var en fremsynet mand.

Sammen med pastor Rambusch talte han ved afsløringen af mindesmærket for Frederik VII. i Give, og han stillede op for Venstre til amtsrådsvalget i Vejle mod Anders Madsen.

Anders Madsen ejede en anden af de 4 Omvrågårde. Hans mor kaldtes for "fine Johanne" fra Filskov. Fine Johanne hed hun, fordi hun havde tjent i præstegården. En flok dygtige sønner voksede op i dette hjem. Flere af dem læste til lærer. Anders Madsen sad godt fast på taburetten i amtsrådet; men det nye Venstre var lige ved at vælte ham, så Søren Jensen kunne komme ind. Kun 1 stemme gjorde udslaget.

Bittert har det været for Søren Jensen med dette nederlag, og dertil kom, at han ikke følte sig rask.

Men nu blev det en hjertesag for ham at få kirken rejst på højbakken på hans egen jord.

Da de tre omvråborgere var nået til København og havde fået foretræde for kultusministeren, forelagde de deres ærinde; men kultusministeren ville ikke høre tale om, at der skulle bygges to kirker.

I et brev til pastor Brockdorff, Blåhøj, fortæller Anton Duedahls søn, Andreas, følgende om dette: "Som barn havde han været med til et møde i et forsamlingshus, som Mads Mosegård havde bygget ved sin gård i nærheden af Raulund. Taleren var højskoleforstander Kristensen fra Hoven. Han fortalte, at han var bedt om at tage med de tre omvråborgere over til kultusministeren for at hjælpe dem med at føre ordet. Da kultusministeren nu stadig var afvisende, fik Søren Jensen denne, med hen i en vinduesniche, og da de to mænd kom tilbage til de vandre, var sagen klar. De fik deres kirke og Filskov fik sin.

Hvad Søren Jensen har sagt til kultusministeren, ved ingen; men da man af og til i Jylland talte om at følge menighedens eksempel i Ryslinge og selv bygge en kirke, er det ikke umuligt, at Søren Jensen har påpeget, at en kirke ville de have, og at de faktisk helst så, at det blev en folkekirke.

Hver gård i Østersognet påtog sig nu at stille med et spand heste og en mand 1 dag ugentlig i sommeren 1987.

Hedebønderne var vant til at bestille noget, så kirkerne stod færdige sidst i september. Indvielsen fandt imidlertid først sted den 14. oktober da biskoppen først kunne komme denne dag.

Omtalen af denne begivenhed fylder spalte op og spalte ned i "Vejle Amts Folkeblad".

Provst Vahl nåede netop at være med til indvielsen af kirkene, før han blev forflyttet til Sjælland. Han skrev et par dage efter indvielsen en artikel i "Vejle Amts Folkeblad" om kirkeindvielserne, så det må stå til troende, at 1500 mennesker var til stede ved de 2 kirkers indvielse.

Hvordan blot nogle af dem er kommet indendørs er en gåde. De kom strømmende fra nabosognene for at være vidne til den bedrift, det havde været at rejse to kirker.

At Søren Jensen har været den drivende kraft ses deraf, at inden indvielsen var en deputation nede i hans gård for at overrække ham tegnet på værdigheden som dannebrogsmænd.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Både han og Niels Møller måtte skatte dyrt til den nye kirke. De døde inden Jul.

Hvis man undrer sig over, at Østersognets beboere turde gå i lag med så stor en opgave som at bygge to kirker, må man erindre sig, at forslaget fremkom inden 25 år, efter at grundloven var vedtaget.

Nu måtte alt være muligt. Ganske vist kom det sviende nederlag i 1864, da grænsen blev lagt ved Kongeåen, men ikke engang det kunne kue fremskridtet. Nu skulle man vise, at hvad udad tabes skal indad vindes.

Ingen oplevede det mere bogstaveligt end hedeboenderne, som under kaptajn Dalgas' ledelse dyrkede hede op, plantede plantager, anlagde kanaler til overrisling af markerne og plantede læbælter ved gårdene, så der kunne anlægges haver.

Dalgas var utrættelig. Også vort Østersogn besøgte han, og han var ikke ked af at konstatere, at hans råd med hensyn til engene i Omvrå havde medført en meget betydelig stigning i udbyttet af hø.

Det var ingenlunde let at være Dalgas. Bønderne foreholdt ham, at overrislingen af engene måtte betyde, at vandet efterhånden mistede sin gødningskraft. Dalgas påviste, at vandet tværtimod havde større gødningskraft efter overrislingen, en kraft, som det optog fra jorden på vejen gennem grøfterne. Bønderne påstod, at det hvide lag, som lagde sig over græsset ved overrislingen, var som en slags papir, som hindrede græsset i at gro.

Dalgas påviste, at det modsatte var tilfældet. Han kom ingenlunde let til sine resultater. Undertiden måtte han endda foretage rejser til Holland for at hente erfaringer derfra. Og alt dette gjorde han vederlagsfrit. Han er nok værd at mindes i dag, hvor den tidligere hede bugner med korn, roer og kartofler.

Først i dag kan vi se, hvor meget Dalgas' arbejde betød; men selv i 1870-erne var det tydeligt, at der var brudt nye veje. Derfor kunne man selvfølgelig også bryde nye veje indenfor kirkens område.

Så stod man da der i efteråret 1877 med to nye kirker og en præst, men uden bolig til præsten. Man skulle finde på en midlertidig løsning, og da manden i Østergården i Filskov ikke var hjemme den dag, afgørelsen skulle træffes og derfor ikke kunne tilbyde gårdens aftægtsbolig til foreløbig præstebolig, blev det Niels Møller, Omvrå, der kom til at huse pastor Riemann og hans familie.

I 1937 – ved 60 års jubilæet – skrev pastor Riemanns søn et brev til menigheden i Blåhøj for at fortælle lidt om begyndelsen for 60 år siden.

Pastor Riemann fik overladt "æ sals" i Niels Møllers stuehus.

Over hele bredden af stuehuset strakte storstuen sig. Og op til storstuen var der et lille gæstekammer. Pastor Riemanns skrivebord blev anbragt i gæstekammeret, og hans skrivebordsstol måtte placeres i døren til storstuen. Nogle forhæng blev anbragt inde i storstuen, så der fremkom både et soveværelse og en stue.

Der boede familien et års tid. Om aftenen, nå\* Niels Møller og hans husstand sad bænket om langbordet i køkkenet og spiste deres aftensmad, som der på egnen bestod af boghvedegrød eller rugmelsgrød, kom pastor Riemann ud i køkkenet. Niels Møllers søn, Hans Peder Møller, fortalte gerne om dette på sine gamle dage. Det morede ham også at fortælle om, hvordan han som 17-årig efter et højskoleophold fungerede som lærer i Østersognet. Skolen havde til huse i storstuen til Rasmus Hamborgs gård, der lå midt imellem Omvrågårdene og Hallundbækgårdene.

I 1878 flyttede pastor Riemanns fra storstuen på Niels Møllers gård og ind i Søren Jensens gård tæt ved kirken. Denne havde navnet Blåhøj kirke efter højbakken Blåhøj.

Søren Jensen var som nævnt afgået ved døden i slutningen af 1877, og hans enke Mette solgte i 1878 gården til menigheden i Blåhøj.

Mette Jensen tog noget af jorden fra gården og byggede en ny gård nærmere ved kirken. Fotografiet af hende og hendes børneflokk fra denne svære tid, viser os en rank og smuk kvinde, som ikke lader sig knægte af modgang og sorg, men bevarer værdigheden både i holdning og klædedragt.

Værdig var også Søren Jensens begravelse. Tre præster talte og deres taler blev trykt. Sidst i hæftet er Otto Jensen Østecholms salme til denne begravelse trykt.

Søren og Mettes barnebarn, Mette Bach, bor i skrivende stund i Blåhøj og har set sognet under lyngen og i dag efter lyngen.



## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Østersognet havde nu to kirker, en præstegård og en præst; men et selvstændigt sogn blev det først en menneskealder senere.

Foreløbig var det et kapellani under Sønder Omme, og præsten var kapellan. Lønnen var derfor lille, og jorden til præstegården var ikke af den bedste bonitet.

Præsterne skiftede derfor ofte, men da de skiftende præster var dygtige, opstod der et skønt forhold mellem præstefamilien og sognets familier.

Det er så heldigt, at vi har en skildring af dette fra fru Thyra Barfoeds hånd. Hun kom som ung præstekone til Blåhøj i 1888. De to ældste børn blev født i Blåhøj.: Margrethe og Per.

Margrethe blev en skattet medarbejder ved Koføeds skole. Per blev journalist og forfatter under pseudonymet "P. Sørensen Fugholm".

Her er fru Thyra Barfoeds fortælling, som giver et herligt tidsbillede:

"Den 9' august 1888 oprandt med strålende Solskin over Munkebjerg, og det unge Brudepar tilbragte nogle dejlige Formiddagstimer på det skønne Sted. Vi havde efterladt en mægtig Kurv med Blomster hos Led 'vogteren ved Holdepladsen ellers havde man jo straks på Hotellet opdaget, at det var et Brudepar, der kom.

Da vi afhentede Kurven, smilede ledvogteren polisk til os og ønskede os "Lykke på Rejsen".

Som en lille Morsomhed maa jeg fortælle, at da vi efter 25 Aar s Forløb var paa Munkebjerg, traf vi den samme Mand, - han var nu Stationsmester der; han kunne kende os og fortalte, at han endnu havde blomstrende Planter, som stammede fra hin Blomsterkurv. Hans Kone havde taget smaa Skud af de forskellige Blomster, og de blev stadig fornyede.

Vi tog ind til Vejle, hvor vi spiste til Middag, - og vort eget Køretøj med vor Avlskarl Niels Moustgaard (nu Direktør for Slagteri-

Eksporsten i Esbjerg) var Dagen i Forvejen kørt til Vejle for at hente os.

Hvor var det en forunderlig Følelse at sætte sig op i sin egen Vogn og begive sig paa vej til sit eget Hjem! Præsten og Fruen sad paa det bageste Sæde i den lille to-sædede Fjedervogn, og paa Bukken sad Niels med den store Blomsterkurv ved siden af sig. Kl. 2 begav vi os paa den lange Køretur, og den første Mils Vej gik gennem skovklædte Bakker og smukke Egne.

Men da vi havde kørt et Par Timer, begyndte det at blive sparsomt med Træerne, og Gaarde og Huse laa noget længere fra hinanden. Vi kom til Uhe Kro ved 4 $\frac{1}{2}$ -Tiden og "bedede" der, drak Kaffe og sad lidt i Haven. - og saa gik Turen videre igen. Paa Vejen mellem Uhe og Filskov - 1 $\frac{1}{2}$  Mil - saa vi ikke et Træ - kun de store Lyngstrækninger og et enkelt Hus langt i det fjerne, - nu var vi inde i den rigtige Hedeegn. Vejen var lige som en Snor og ret god efter Datidens Begreber ; men da vi ved Filskov drejede af fra Hovedvejen, blev Vejen forfærdelig - det var nærmest kun Hjulspor. Min Mand pegede paa en lille Prik langt borte og sagde: "Der ligger Præstegaarden", og det gav et Sæt i mig, - jeg syntes, den laa helt alene i Lyngen.- Da vi nærmede os Præstegaarden, saa vi, at Flaget vajede, og vi saa en Del Skikkelser fare frem og tilbage og kigge henad Vejen. Da vi kom ind i den lille lukkede Gaard, var der samlet en hel Flok af Sognets Folk, der vilde byde os Velkommen i det nye Hjem.

Der var rejst Æresport ved Indgangsdøren, og Læreren, N.P. Norge, havde forfattet et Vers, som var prentet med store Bogstaver og klæbet paa Pap, - der var anbragt midt i Æresporten. Verset lød saaledes: "Velkommen med Viv fra Fyens Kyst - og ud til Lyngen den brune, - og se Eder om i det jyske Hjem, gaa ud Lyngblomster at skue. - Og se Eder om i de Hytter saa smaa, der ædle og trofaste Hjerter dog slaa, og Øjne, der tindrer, som til Himlen kan naa, - og ønsker Eder til Lykke"! Det var en Selvfølge, at de alle maatte med os ind, og saaledes havde vi allerede den første Aften en Mængde Mennesker bænkedede om vort lange Spisebord. Jeg kunde knap faa Tid til at se mit nye Hjem, - jeg stjal mig til at fare op paa Loftet og ned i Kælderen, og dernede mødte mig et herligt Syn: alle mulige lækre Sager var bleven sendt som Velkomst til de unge Præstefolk. Næste Dag fik jeg dog Tid til at se mig omkring; vi saa i Fællesskab den saakaldte Have, et lille stykke sandet Jord, hvor der pippede lidt grønt op hist og her. Men neden for Haven var der en dejlig Eng, og derigennem løb Sønder Omme å, - det var det dejligste Sted, som bødede paa den stakkels Have.

Fra Dagligstuevinduerne havde vi kun Udsigt til den mægtige Hede — med en Faarefold langt borte - og Filskov Mølle

som en lille Prik i det fjerne. Jeg saa vist meget ung ud den Gang; der blev sagt, at jeg lignede mere en Konfirmand end en Brud, og jeg var saa bange for, at de "ikke skulde regne mig for noget". Men hvor blev jeg beskæmmet, thi aldrig har nogen Mennesker taget sig mere kærligt af nogen, end de mennesker gjorde overfor baade min' Mand og mig. – Den første Søndag derude var vi til et stort Barselgilde; det var Pastor Karstofts Broder, som var Mølleeejer i Omvraa. En gammel Kone spurgte mig: "Hu gammel æ Di, bette Fruen?" og da, og da jeg bad hende gætte, sagde hun: " Ih to wal, de vaarer da en Stød, inden Fruen noer æ Snies". Jeg blev lidt ked af det, da jeg gerne vilde se lidt ældre ud, end jeg var.

Vi havde som midlertidig Hjælp en ældre Pige, Sine; hun var 36 Aar og var bekendt for at være meget skrap; jeg var bleven gjort saa bange for hende, saa jeg var helt betænkelig ved det hele. Men hvor blev jeg behagelig overrasket, da hun overfor mig viste sig at være den mest hjælpsomme og elskværdige Pige, der ville glæde mig paa alle Maader. Hun spurgte altid om, hvorledes "Fruen" ønskede de forskellige Ting gjort, men da jeg var uvidende om mange af Tingene, og hun var knusende dygtig, sagde jeg: "Jeg er jo ukendt med Skikkene her paa Egnen, – gør De blot, som De er vant til".

Og saa kiggede jeg bag Ryggen af hende, saa, hvorledes hun bar sig ad – og lærte mange Ting paa den Maade.

Vi havde Avlingen selv, – da det jo ikke havde været muligt at faa den bortforpagtet, – og vi maatte jo saa forarbejde alt selv.

Vi kærnedede Smør, der i Bøtter blev sendt ind til Vejle, og vi var altid meget spændt paa, om Smørret kom i "2' eller 3' Klasse. 1' Klasse opnaaede vi aldrig. – Vi bagte selv alt vort Brød i en stor Ovn i Bryggerstet; vore Piger var saa dygtige til at ælte den store Portion – 3 Skæpper ad Gangen — til Rugbrød, og saa "ildede" de Ovnen med 100 Tørv. Til sidst krøb de omtrent ind i Ovnen for at mærke, om den var varm nok. Saadan en Bagedag var en hel Festdag for os, og Jeg havde Følelse af Rigdom, naar jeg saa alle de dejlige Brød ligge paa det lange Bord.

Alle Smaakager blev kaldt "Kringler", enten de var runde eller firkantede, og paa Bagedagen var det en Ret, at vi maatte faa saa mange, vi ønskede. De var mest lavet af Franskbrødsdejg og smagte herligt ikke mindst naar vi kunde nyde Kaffen og de friske Kager ude ved Bordet i det saakaldte "Lysthus", nogle Tremmer, der var anbragt mellem et Par Stænger og behængt med Sækkelærred.

Det var en prægtig Befolkning, vi var kommen iblandt, hjertelige, alvorlige og i høj Grad nøjsomme, og vi talte tit om, at det var sundt for et Par unge Præstefolk at leve blandt saadanne Mennesker og lære Nøjsomhed af dem. Der var ingen salig rige; men heller ingen rigtig fattige; de fleste havde Laan i deres smaa Ejendomme, og i Terminerne skulle Renterne betales. Men saa solgte de en gris til "æ Rinter", eller hvis den slog Fejl, "tog de lidt fra æ Heist" – det vil sige, at de solgte en god Hest og købte en ringere, som de saa plejede godt.

Vore Naboer var allesammen prægtige Folk; de fleste var ældre Folk og er forlængst døde allesammen. Vor nærmeste Nabo var Niels Skærbæk, der boede 5 Minutters Gang fra Præstegaarden og senere blev vor Forpagter. Hans Kone, Maren, var meget snaksom og kom meget hen til os; hun vilde gerne laane "Journalen", da hun var saa "romansk", som hun sagde. En Dag, da jeg havde Hovedpine, sagde hun til mig: "A ka godt si, te Di haar et eet godt, bette Fruen, Di sier ret saa dum ud af æ Øwn".

Vor Nabo til den anden Side var et Par gamle Folk, Anders Hamborgs; de boede i et ældgammelt Boelssted midt i Lyngbakkerne, – meget ensomt. De havde aldrig set et Jernbanetog eller været i en Købstad.

Der var klinede Vægge og Stengulv, men hyggeligt; jeg besøgte dem tit, da det interesserede mig at se dem forarbejde alt muligt selv.

De "timsede" Rugen gennem et stort Sold og bagte "Finbrød" af det bedste af Melet; de bryggede og bagte, alt paa en meget primitiv Maade, men det var morsomt at overvære det allesammen. Anders Hamborgs gamle Stuehus blev mange Aar efter købt af Professor Birck, der havde færdedes meget paa egnen og var blevet begejstret for det gamle Hus. Han lod Halvdelen af Huset staa i den oprindelige Skikkelse og med de ældgamle Møbler – og indrettede sig et Par Værelser til Sommerophold i den anden Halvdel af Stuehuset. Han lod Bakkerne omkring Huset beplante med Gran og Fyr, og nu staa der den skønneste Plantage til Minde om ham.

Et godt stykke længere henne i Lyngen laa Spillemanden Hans Krogs gamle Ejendom. Man kunde kun komme dertil ad

en smal Sti i Lyngbakkerne; men det var umagen værd at besøge de to Mennesker. Det var det morsomste Hus man kunde tænke sig; der var saa lavt til Loftet, saa Hans Krog, der var ret høj, aldrig har kunnet gaa oprejst i sine egne Stuer. Men hvor var der hyggeligt! Alle Væggene i deres eneste Stue var behængt fra Loft til Gulv med Billeder i Tapetrammer; det var Udklip fra illustrerede Blade, og Rammerne havde Konen, Hanne Krog, selv lavet. – I de tre smaa Vinduer stod der altid de skønneste, blomstrende Planter, og over hvert Vindue hang et lille hvidt Gardin. Hanne havde i sine unge Dage tjent hos en Rektor i Ribe, og der havde hun lært meget, sagde hun, – og hun tilføjede: "Den Pige, der ikke har tjent i en Købstad eller i en Præstegaard, er der ikke noget ved". Da vi første Gang var paa Vej hen til dem, blev det et øsende Regnvejr, og vi var driwaade af at gaa paa den smalle Sti mellem de lange Lyngris. Men hvor blev de glade, da de saa os, selv i den forfatning, – og Hanne fik øjeblikkelig noget tørt tøj frem til os. Vi var ved at daane af Morskab, da vi blev ikklædt deres Tøj: min Mand i Hans Krogs blaa Uldhoser og Trætøfler samt en Vadmel's Jakke – og jeg i Hannes citrongule Hvergarnskjole, der var rynket over det hele, og hendes Hoser og Tøfler paa Benene. Hun fik i en Fart Kaffèn færdig, – den blev lavet i en Kande af Jydepotteler og smagte herligt, – og Smaakager, "Kringler", havde hun altid. Naar der var Vakance i Embedet, bagte hun aldrig Smaakager, for "hvad skal man dog med Smaakager, naar der ingen Præstefolk er", sagde hun. Man havde begyndt at tale om at faa oprettet Fællesmejerier paa Egnen, men da Hanne Krog hørte dette, sagde hun, at det måtte man endelig lade være med. Hun havde nemlig drømt, at hun saa en Mælkevogn paa Landevejen, og bagefter den kørte en Ligvogn; hun var ganske sikker paa, at Ligvognen ville komme til at køre lige saa ofte som Mælkevognen, da Folk maatte blive vinderernærede af den elendige Mælk, de fik tilbage fra Mejerierne. Hun drømte ogsaa en Nat, at hun saa et Jernbanetog komme kørende gennem Heden, – hun forklarede os nøje, hvilken Strækning det kom igennem; og efter nogle Aars Forløb kom Jernbanen gennem Sognet – akkurat paa de Steder, Hanne Krog havde drømt om.

Vi havde nogle prægtige Lærerfolk derude, N.P. Norge, kaldet "Niels Pejseren", og hans Kone, kaldet "Stine Pejseren". De havde seks Børn og kun en lille bitte Lejlighed med en Stue, et Soveværelse og et lille Køkken, – og Lønningen var 600 Kr.! Om Sommeren gik de begge paa Høstarbejde hos Gaardmændene og tjente jo lidt ekstra derved, og aldrig har jeg kendt saa glade, tilfredse Mennesker som de to. De blev vore trofaste Venner og kom meget i Præstegaarden; N.P.N. vilde saa gerne have, at jeg spillede for ham, og var glad for, at vi sang saa godt med i Kirken; det støttede ham saa godt, sagde han. Da vi skulde lære Melodien til "Du som gaar ud fra den levende Gud", kunne han ikke komme over det Kryds for E., som forekommer i 4'linje; hans Violin vilde ikke tage det, sagde han; saa stillede han sig udenfor den Stol, hvor jeg sad, og jeg hjalp ham over det svære Punkt.

Saa var der Købmandsfamilien, Hans Madsen og Sofie, der boede oppe i Omvraa, en lille halv Times Gang fra Præstegaarden; vi handlede deroppe, og jeg besøgte de fleste Ærinder selv; saa drak jeg Kaffè hos Sofie, hvilede mig lidt og gik saa hjemad med min Kurv paa Armen. Naar vor unge Pige var deroppe, kom hun tit hjem med den Hilsen, at Sofie havde en Kage i Ovnene, og jeg maatte endelig komme op at smage den.

Der var ingen Grænser for, hvad vi fik foræret i de Aar derude: Slagtemad, Kalvefjerdinger, Oksekød i lange Baner, naar en Familie slagtede en Ko, – Fjerkræ, Harer o.s.v. Kælderen bugnede tit af alle de gode Sager, og det hjalp godt paa den lille Embeds løn. I den første Tid var jeg næsten altid med min Mand ude paa de lange Spadsereture, og hvor blev vi dog hjerteligt modtaget alle Vegne. Konerne fik hurtigt deres Vaffeljern eller æbleskivepander frem, og der blev fremtryllet de herligste Ting til Kaffèn; de havde deres Flødebøtter og Æggekasser i Behold, da Mejeriernes Tid endnu ikke var kommen derude. De lærte os saa mange Sange, som vi har haft stor Glæde af siden, og vi lærte i det hele taget meget af deres kloge Indlæg i Samtalerne og deres sunde Dømmekraft. De kritiserede aldrig bag Ryggen af nogen af os, de sagde deres Mening til os selv, og vi følte os trygge overfor dem. En Dag fulgtes min Mand hjem fra Kirken med en ældre Kone, som sagde til ham, at der var noget i hans Prædiken, som hun "tøt", han saa forkeret paa. Min Mand takkede hende, fordi hun sagde det til ham selv og ikke til andre, og dertil svarede hun: "I to hwa – vi skal wal hjælp' vo Præjst i æ Klæjst". Det var et typisk Eksempel paa det Forhold, der herskede mellem de prægtige Vestjyder og de purunge Præster, som altid kom lige fra Eksaminensbordet derud.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Det var meget interessant at høre de gamle fortælle om den tid, da Vilhelm Birkedal var præst i Sønder Omme. Folk gik gladelig baade to og tre Mil for at høre ham, og de fortalte mod strålende øjne om ham og hans Gerning iblandt dem. En Fjerdingvej fra Præstegaarden var der en skovbevokset Skrænt, kaldet "Lunden", og ved Foden af Skrænten løb Sønder Omme Aa. Det var et stykke Idyl midt i Heden, og vi vandrede tit derned en Sommeraften og nød det storslaaede Syn over Lyngbakkerne. Vejen gik mellem meget høje Bakker, og det var kun nogle Hjulspor i Lyngen; disse Bakker kaldtes mellem Befolkningen "den swot Sou", og man paastod, at ved Nattetid kunde man se en sort So uden Hovede vandre mellem Bakkerne. Et morsomt Arbejde havde vi om Efteraaret, naar vi allesammen plukkede Tyttebær i vor egen Hede og kravlede paa alle fire rundt i Lyngen. Vi blev tit gjort bange for Hugorme, men mærkværdigvis saa vi aldrig nogen.— I en saakaldt "Plantage" lige tæt ved Præstegaarden var der plantet en Mængde Graner, men de var saa smaa, at de ikke kunde afgive Skygge; vi lavede saa en stor Fordybning under et Par af de største Træer, satte benene ned i Hullet og brugte Græsset til Siddeplads; og der sad vi tit i Timevis, jeg med mit Haandarbejde, og min Mand læste højt for mig! Mange Aar senere gæstede fru Thyra Barfoed Blåhøj – i 1937. Hun fortalte da, at hun i 1888, da hun flyttede ind i præstegården, glædede sig over markerne, som var fulde af blomster – blåhvide stedmoderblomster og røde rødknæ. Men i dag var hun klar over, at netop disse blomster var indikatorer på fattig jord.

Hun fortalte også, at der var stenpikning i køkkenet, og hun huskede endnu det græsstrå, som havde fundet sig et voksested i gulvet der.

Under biskoppens overhøring af skolebørnene i Filskov kirke fik hun øje på en lille pi^e, som efter hendes mening måtte være en datter af Bodil i Østergården, og næste formiddag, da hun var oppe i byen, og en far kom for at melde sin lille datters fødsel, så hun med det samme, at han måtte være søn af August Jensen og Dorthea, som i 1890 boede i en af nabogårdene til præstegården.

Præstekonerne i Vestjylland spillede en speciel rolle. Ofte måtte de være formidlere mellem befolkningen og præsten. Sådan gik det også pastor Møller Kristensens kone. Fra 1898 til 1905 var hun præstekone i Blåhøj.

En søndag morgen – det var en konfirmations-søndag – kom læreren og kirkesangeren Niels Norge ned i præstegården til pastor Møller Kristensen for at fortælle en gruelig historie.

Hjorddrengen i Søndergården havde sagt bespottelige ord om Nadveren, så det var nødvendigt at udelukke ham fra konfirmationen. Den arme dreng blev følgelig ikke konfirmeret. Men i løbet af den følgende uge fik "æ præst "kuen" æ greb under et". Det vil sige, at hun fik opklaret, at tre af konfirmanderne havde siddet og snakket og sagt de grimme ting. De andre, som ikke var ude og tjene deres brød som hjorddreng, var blevet konfirmeret, så retfærdigheden krævede, at den lille udelukkede hjorddreng måtte og skulle konfirmeres, og det blev han så søndagen efter.

Efterspillet er imidlertid det artigste. Drengen, der, var fra Herning, havde en søster, som senere blev gift og bosat i Filskov. Hun fik et godt navn som kokekone, og som sådan "køksede" hun til Karen Arvads 90 års fødselsdag i 1939.

Karen Arvad, enke efter Otto Arvad på Midtgården, havde været værtinde for de skiftende præster efter hver søndagsgudstjeneste. Præstens heste blev nemlig opstaldet i Midtgården under gudstjenesten.

Præstens glemte ikke de utallige kopper chokolade, de havde fået hos Karen Arvad, og pastor Møller Kristensen og fruuen kom og ønskede tillykke på 90 års fødselsdagen. De boede nemlig i nærheden af Vejle, og nu var der rutebilforbindelse fra Vejle til Filskov.

Men hede bøndernes hukommelse er lang. Kokekonen havde ikke glemt den forsmædelse, der var overgået hendes lille bror.

Hævnen er sød, så hun sørgede for, ut aftensmaden blev forsinket, således at præsten og fruuen måtte tage med rutebilen tilbage til Vejle uden at få noget at spise.

Det vil nu være interessant at finde frem til de mennesker, som får så smukt et skudsmål af fru Thyra Barfoed.

Gik hun fra præstegården mod øst, kom hun hen til nabogården "Søndergård" i Hallundbæk. Der boede Anders Sørensen fra "Billundgård", idet han havde giftet sig med Hans Madsens datter Voldborg. Tre af Hans Madsens sønner var i færd med at dyrke hede op efter den helt store målestok.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Mads Hensen dyrkede 130 tdr. land hede og mose op, byggede en firelænget gård, skabte sig en formue og fik sit navn indristet på en sten i Kongenshus mindepark. Mads Skovbjerg Hansen giftede sig med Johanne Arvad på "Nørregården" i Hallundbæk og Morten Christian Hansen købte jord vester \* på i Omvrå og skabte sig en god gård.

Fortsatte fru Thyra Barfoed mod øst, 'mødte hun efterkommere af de to tvillingbrødre, som købte jord fra "Søndergården" i 1828 'og 1829. Duedahl'erne var efterhånden blevet en talrig familie. Hos en søn af Mads og en datter af Jens, som var blevet mand og kone og boede på "Duedahlsminde" mødte hun de strålende øjne, som mindet om Birkedal skabte. Om søndagen kørte præstens til gudstjeneste i Filskov. Når de havde kørt godt fire km., åbnede der sig en smuk udsigt for deres øjne. Fra toppen af bakken så de ned over de store engstrøg og ned over byen med gårdene som en perlerad på den anden side af åen. Den gård, der lå nærmest ved vejen, hed "Midtgården", en prægtig firelænget gård med prægtige beboere. Det var Karen og Otto Arvad. Karen var datter fra "Midtgården" og Otto var søn fra nabogården "Smedegården". Der var blevet lyst for dem, den dag Filskov kirke blev indviet, og nu gav de – som før omtalt – husly til præstens heste om søndagen og chokolade til præstens efter kirketid.

En søndag, da pastor Barfoeds kom kørende ned ad bakken mod åen, sprang hestenes skagler, og vognen væltede i åen. Præstens kom da op på "Midtgården" og fik tørt tøj på.

På sine gamle dage morede Karen Arvad sig ofte over, at pastor Barfoed havde stået på prædikestolen og prædikeret i Otto Arvads tøj.

Karen Arvads mor, Dorthea, havde været gift to gange, første gang med Mikkel Andersen, hvis slægt havde siddet på "Midtgård" i hvert fald siden 1688. I det ægteskab var der fire sønner. I det næste ægteskab var der to døtre, Karen og Marie.

På nabogården boede Dortheas søster Maren. Hun var gift med Jacob Skaarup Arvad, som havde byttet sig til "Smedegården" for herregården "Brandholm" i Brande sogn. Også der var der seks børn. Det var smukke børn begge steder.

Børnene på "Midtgården" var lyse. Børnene på "Smedegården" var mørkhårede og ranke.

Tre af børnene på "Midtgården" giftede sig med tre af børnene på "Smedegården" og bosatte sig i Filskov.

De fleste af dem, der hentede sig ægtefæller andetsteds fra, bosatte sig også i Filskov.

Megen venlighed er strømmet præsterne i møde fra denne vidt forgrenede slægt.

I "Østergården" havde Birkedals forkyndelse slået rod. "Østergården" havde en smuk have.

Så tidligt som i 1908 nævnes, at der var så stor en sjældenhed på denne egn som et æbletræ i haven, og da den nye "Østergård" blev opført, plantedes der træer. Et lindetræ blev plantet på gårdspladsen i lighed med det, Søren Jensen plantede på sin gårdsplads, da Blåhøj kirke blev bygget.

Den smukke have gav i mange år remmen for et sommermøde. Talerne kunne familien selv levere. Adser Østergaard blev præst og hans søn efter ham.

Det er intet under, at pastor Nissen i Sønder Omme, som var præst, da Østersognet blev skilt fra, udtalte, at Østersognet var den kæreste del af hans sogn.

Foruden disse store familier, som var mere end venligt indstillet overfor præsten, var der mange gamle slægtsgårde med bånd til kirken.

I "Moustgården" i Filskov blev således det møde afholdt, som myndighederne havde med repræsentanter for Østersognet, da kirkebyggeriet var på tale.

De store gårde i Omvrå styredes af interesserede og fremskridtsvenlige mænd. En af dem fulgte "Østergårdens" eksempel og holdt sommermøde i "Lunden", den herlige egeskov, som var tilbage fra oldtiden. Også denne gårdejer havde en søn, der blev præst. Hans boglige løbebane startede med, at han var lærer i sognet som ganske ung. Da han nu var fra Omvrå, og Hallundbæk skulle vise, at de kunne klare sig selv, oprettede de en friskole.

## ET SOGN EFTER LYNGEN.

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

Foruden de 3 gårde "Lykkehåb", "Buelund" og "Hjortlundgård" lå der efterhånden mange små brug rundt om i Østersognet. Dalgas fortæller, at der allerede i 1866 lå der mange nydelige små brug i Trælund.

Der var kommet gang i udstykningen efter 1851. Første december 1851 var Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere nemlig stiftet, og det var medvirkende til, at antallet af små landejendomme fordobledes fra 1850 – 1870 i Østersognet.

Før havde 9/10 af Vejle Amts vesteregn været dækket af lyng. Nu var lyngen på tilbagetog. Et slid var det at dyrke hede op. Nogle fik skabt sig et godt hjem og penge oven i købet. Andre gik det knap så godt. Men selve det at forvandle lyngheden til kornmark var et eventyr, sliddet værd. Således blev en hedeopdyrker engang spurgt, om det kunne betale sig at dyrke hede op? Svaret lød: "Det er vel knap nok; men der er så megen fornøjelse ved det"!

Årene gik! Endnu lagde man hvert år et stykke hede under ploven, endnu kørte man med dagvogn, når man skulle til Vejle, og endnu hjalp naboer hinanden i lyst og nød.

Skulle der være bryllup, var nabokonerne rede med hjælp og naturalier, og skulle der klædes lig, var de der også.

Så kom krigen i 1914. Danskerne hyggede sig i smug, mens hele verden brændte om deres vugge.

Men mad og varme blev ting, man satte højt. Tørvene kom i høj kurs, især kultørvene fra Hallundbæk mose. Dalgas havde ladet foretage Dalgas havde ladet foretage prøver af tørvene i de forskellige moser. I Sønderby mose ved Grindsted var askeindholdet lavt, kun 14 %.

I Hallundbæk mose var aske indholdet 3 %, det laveste i Danmark. Produktionen blev sat i system, og mosen var stor, så der kunne blive millioner af tørv til de sultne kakkelovne i de store byer.

Man blev klar over, at man manglede en jernbane til at transportere tørvene. Silkeborg –Bramminge jernbanen blev påbegyndt. i 1917 blev den åbnet. Mange kom for at tjene en løn ved anlæggelsen af banen.

Endnu flere kom for at arbejde i tørvene, og da krigen var forbi, blev de boende i de hytter af brædder, som de havde slået sammen i de hektiske dage.

Det brugte nye tider til Blåhøj. Stationen blev lagt langt fra kirken, der hvor tørvene var, og der opstod en stationsby med beboere, som var strømmet til alle vegne fra.

En af arbejderne ved jernbanen fortalte senere, at under frokostpausen sad man og pralede af, hvor mange køer man havde haft i fordums dage.

Foruden tørvene bragte kartoflerne velstand til huse under krigen; men under krisen efter krigen kom der smalhans i de fleste hjem.

Tørken i de tørre somre blev katastrofal. Regnen havde en vis tendens til at gå uden om Østersognet, og i en tør sommer blev græsset gult, alt undtagen stedsegrønne vækster visnede væk. Og hedebonden tav. Når han tav, vidste man, at der var fare på færde. Så længe han flagede, var der håb. Når man så kornmarkerne, hvor der var langt mellem stråene, kunne man nok grunde over, om det havde været umagen værd at bryde heden op.

Det skulle dog vise sig at have været umagen værd.

Efter anden verdenskrig kom der gang i markvandingen, og den tillige med kunstgødning gjorde den tidligere hede til en kornmark, fuldt så god som andre steder i landet. Nu var H.C. Andersens ord: "Skynd dig kom, om føje år, heden som en kornmark står", gået i opfyldelse.

Netop disse ord står på den sten, der i Kongenshus mindepark er rejst over hedeopdyrkere fra Nørvang-Tørrild herreder, de herreder, hvor 9/10 af jorden i sin tid lå i lyng.

Studene blev afløst af traktorer. Hver gård har sin egen bil, udhusene er velholdte. Der er moderne bekvemmeligheder i stuehuset og smukke haver ved gårdene.

Blomster elskede hedebondens kone. Efter en lang dag i marken, kunne hun pleje sin have; så det var et eventyr at komme ind i den. Sjældne blomster, krydderurter, aniskål og gammeldags blå blomster blev hendes form for luksus.

Nu ligner haverne enhver anden have i Danmark. Også her er der ensretning. Hedebonden er på 50 år blevet som alle

## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

andre — har mistet sit særpræg. Det har han selvfølgelig sat en ære i – det er også godt gjort – ikke et ondt ord om det — men ham kan ikke og bør ikke løbe fra den gode arv, som han har fra sine forfædre.

I 1869 – den 2'september – stod der at læse i "Vejle Amts Folkeblad" en beskrivelse af Midtjylland: "Jeg tror, at befolkningen er mere naturlig og godtroende og mindre forfinet end de fleste øvrige steder i landet, så det er vel ikke et grundløst håb, når vi venter, at for os er det bedste tilbage".

Det gælder nok for befolkningen på den tidligere hede mere end for andre egnens befolkning: "Vil selv du kende dit væsens rod, skøn på de skatte, de efterlod".

At skønne på de skatte, de efterlod i de ved deres slid nu så frugtbargjorte marker, er let nok.

Det er vanskeligere at se de åndelige skatte, de efterlod, de skatte, som endnu ligger i deres efterkommeres sind og venter på at blive udmøntet: udholdenhed, samfundssind, villighed til at lade sig sige om livets store spørgsmål, sans for naturen, sans for historiens handlen med os og sidst men ikke mindst sans for den enkeltes frihed til at være sig selv, en sans, som er opøvet gennem århundreder. Desuden en evne til at skjule næstens fejl med kærlighedens kåbe. Altid dækkede de over hinanden.

Generationerne efter grundloven i 1849 har oplevet store forandringer. Altid gik det fremad, omend undertiden med små skridt.

Op til den anden verdenskrig kunne man træffe mennesker, der havde gjort hele udviklingen fra 1849 med. Meget kunne fortælles herom, både om dem og deres børn.

Fragmentarisk ville det altid blive; men også fragmenterne er med til at danne et billede. Spændende er Jeremias Mullers liv. Han blev

født i 1855 som søn af gårdejer Jens Kragballe Mehl Muller. Denne var en af de lærde dr. phil. Jeremias Mullers syv sønner. Jeremias Muller var sognepræst i Sønder Omme fra 1814 til 1821. Lærd var han. Han havde været på studierejse i Tyskland, Frankrig og Italien og havde skrevet doktordisputats: "De Diis Romanorum Laribus et Penatibus". (om de romerske skytsguder for hjem og familie).

Hans sønnesøn og navne blev én af dem, der som hedeopdyrker har fået sit navn indristet i Kongenshus mindepark. Han plantede også. Med sine egne hænder har han plantet tusinder af fyr og gran, fortalte han. De udgør størstedelen af den plantage, der i dag grænser op til Blåhøj præstegårdsplantage.

Det var en oplevelse at besøge ham og hans kone Lene. Det barske liv havde sat sine spor på ham, men ikke bøjet eller kuet ham.

Alle vidste, at han havde samlet sig en formue, og en nat kom der en til den halvfemsåriges vindue med et gevær og forlangte pengene. Jeremias, der var en stor jæger, sagde: "A ka' osse skyd!", og så tog manden flugten.

Lene var typen på den arbejdsomme hedebondes kone, rolig, mild og stilfærdig. Hun hentede Roskilde konvents salmebog frem, den fra 1855, og fandt sine yndlingssalmer. Så åbnede hun kagedåsen med småkager, der ikke smagte som andres småkager.

En bonde i træsko – javel – men med våbenskjold og med en stamtavle på over to meters længde. Tro nu ikke, at han selv fortalte om sin fine herkomst, det gjorde ej heller hans søster, som også boede i Østersognet; men det kom ved et tilfælde for dagen ved et besøg 40 år efter hans død på Frederiksberg Bibliotek, hvor stamtavlen findes.

A propos salmebøger, så viste Rasmus og Anna i Øgelund "bedstefars salmebog" frem. Det var også Roskildekonvents salmebogen fra 1855, og den var meget velbevaret. Faktisk så den ud, som den aldrig var åbnet. Men skinnet bedrog. Da den blev åbnet, viste det sig, at der nederst på hver side ind mod midten fandtes et mærke af en tommelfinger. Det var tørvesort, og det vidnede om en bedstefar, som forsigtigt havde taget sin dyrebare skat; åbnet den dag efter dag uden at lave et eneste æseløre, anbragt sin salmebog, så de to tommelfingre var anbragt ved siden af hinanden nederst på siden. Der var en mand, der kunne sine salmer.

En anden hedebonde, Martin Øgelund, cyklede som gammel mand op til sin kirke. En del af de gamle hedebønder så ud som han, høj og nærmest mager. Glad og tillidsfuld kom han, bringende tryghed med sig.

Han og hans to brødre var kommet fra "Øgelund" i Give sogn og havde skabt sig gårde i den nordlige ende af Hallundbæk. Martin Øgelunds gård var den eneste gård, der lå på det område, hvor Blåhøj stationsby senere kom til at ligge. Hans datter Margrethe fortalte, at hun som barn kom gående med en kvie tæt ved det sted, hvor Blåhøj stationsbygning senere blev opført. Da så hun i et syn toget komme kørende. Hun vidste, det var et tog, for hun havde været med skolen på udflugt til Kolding og der set et tog. Mærkeligt var det imidlertid, at også kvien havde set det og slidt voldsomt i tøjret.

Toget havde skolelæreren i Filskov, Henrik Pedersen, også set og hørt køre over heden en mørk vinteraften og standse ved Filskov station. Det står at læse i et brev til folkemindesamlingen på Amager.

I Raulund, hvor Duedahl'erne allerede i 1828 og 1829 havde slået sig ned og straks fundet mergel på marken, var der bygget nogle dejlige gårde. En af dem var Duevang, hvor Anton Madsens søn, Niels, sammen med sin kone, Anna, et barnebarn fra "Søndergården" i Hallundbæk havde skabt den dejligste have og frugtplantage. Niels Madsens yndlingssalme var: "O, du min Immanuel". Niels Madsens broder, Andreas, skrev engang et brev om, hvad han kunne huske om Blåhøj kirke. Det begyndte således: "Der, hvor Blåhøj kirke blev bygget i 1877, var der en stor høj. Min far har fortalt, at den var så stor, at man kunne stå i læ ved den. Således var der i sin tid et møde om kirkens beliggenhed, og der var da en del folk forsamlet ude ved højen for at drøfte sagen. Det var i foråret, hvor vejret tit er lunefuldt, og der kom under mødet en haglbyge, hvorfor man søgte læ ved højen". Andreas Madsen fortalte videre, at de sten kirken blev bygget af, blev lavet og brændt hos hans far, Anton Madsen i Raulund. Anton Madsens kones broder, Niels Jensen, boede også i Raulund (på den gård, som nu ejes af Knud Bækgaard). Der var noget grovkornet sand på hans mark, og det blev brugt til mørtel. Andreas Madsen fortæller videre om den første gang, han og hans brødre var kørende med deres far til gudstjeneste i Blåhøj kirke. Det var skik og brug, at menigheden blev stående ude på kirkegården indtil præsten kom. Andreas Madsen og hans brødre var på det tidspunkt "optaget af at se på de mange hunde, der var fulgt med deres herrer til kirken".

Da præsten kom, tog alle mændene huerne af og gik så ind bag efter præsten. Gudstjenesten begyndte med, at degnen fik salmenumrene af præsten, og så blev de skrevet med kridt på sorte tavler, som der fandtes fire af – to på hver side af stolerækkerne. Ved mandssiden var en knagerække til at hænge hovedtøj på. Den, der sad inderst, tog og hængte hovedtøjet på knagen for samtlige på bænken, og når gudstjenesten var færdig, gav han hver enkelt sit hovedtøj tilbage. Når præsten gik på prædikestolen, rejste mandfólkene sig op. Den skik blev siden afviklet af pastor Sort. Det var også ham, der indførte særkalkene ved altergang.

Da præsten, den første gang jeg var i kirke, var begyndt på sin prædiken, så han en del hunde løbe omkring nede i kirken. Han bad da degnen om at få dem ud; men det var lettere sagt end gjort. Han måtte have hjælp af nogle af mændene. En hund blev sparket, så den hylede, og jeg blev bange, for et sådant hundehyl gav et grueligt ekko i kirken. Endelig blev der ro, så præsten kunne holde prædiken. De fleste af mændene sad da med hovedet hvilende på hænderne, som de havde lagt på bænken foran".

I det yderste hjørne af Hjortlund boede Niels Søndergaard. Han og hans søster Hylleborg på nabogården var "indvandret" fra nabosognet,

Grene, og dermed fik den talrige Søndergaardslægt sine første repræsentanter i Østersognet.

Som 80-årig arbejdede han endnu i engen med at holde grøfterne i orden. Født i 1857 opnåede han, der blev 92 år gammel, at se hele udviklingen fra hede til kornmark. Det gjorde en af hans naboer også, den ranke Karen, enke efter Markus Klausen. Hun var den ene af de fire søstre, som i sin tid var kommet til Østersognet fra Donnerup i Give. To af søstrene blev gift med sønner fra "Moustgården" og en blev kone på "Lille Hjortlundgård". De og deres efterkommere kendtes på deres lyse lod.

Men var der mange stoute halvfemsårige i Østersognet, så slog dog Mette Østergaard i Kroen dem alle. Hun blev 97 år gammel, og året før hun døde, lå hun i kartoffelageren og hjalp med kartoffeloptagningen.

Denne stærke generations børn prægede Østersognet mellem de to krige, og gav krisen end trange kår i nogle af årene, så ændrede den ikke deres sind. Venlige i en grad, så man forbavsedes, var ægtepar efter ægtepar.

Endnu dyrkede de hede op. Deres børn fik ofte en hedelod i nærheden af gården, undertiden så forblæst, at end ikke



## ET SOGN. FØR LYNGEN. UNDER LYNGEN. EFTER LYNGEN.

kartofler kunne vokse der. Men de pløjede og de plantede og efterlod en veldreven gård til deres børn igen.

Side op og side ned kunne skrives om disse mennesker; men det må vente til en anden gang. Deres færden gjorde livet rigere og skønnere for dem, der mødte dem.

Endnu mangler så de mennesker; der i dag ser den tidligere hedejord bugne, at indskrive deres navne i historien og vise, hvilke evner og hvilket sindelag, der bor i dem. Vi må håbe, at vi så vel som i 1869 "end har det bedste tilbage".



Sats og tryk: WEUREKA, Tofterup,

Papir: Munken 90 g fra Vagn Andersen

Smudsomslag: 100 Paladin fra HAVREHOLH

Omslagstegning af maleren og grafikerne Hakon Lund Jensen, Ejstrupholm

Oplag : 400